

URBANISTIČKI RAZVOJ SPLITA OD KASNE ANTIKE DO RANOG SREDNJEG VIJEKA

Špar, Anamaria

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Split / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:172:840244>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

ZAVRŠNI RAD

**URBANISTIČKI RAZVOJ SPLITA OD KASNE
ANTIKE DO RANOG SREDNJEG VIJEKA**

ANAMARIA ŠPAR

Split, 2022. godina

Odsjek za povijest

Studij povijesti

Povijest Splita u kasnom srednjem vijeku

**URBANISTIČKI RAZVOJ SPLITA OD KASNE ANTIKE DO RANOG
SREDNJEG VIJEKA**

Student:

Anamaria Špar

Mentor:

izv. prof. dr. sc. Tonija Andrić

Split, rujan, 2022. godina

SADRŽAJ

1. UVOD	2
2. KASNA ANTIKA	3
2.1. Kako i gdje je nastala Palača?	3
2.2. Antičko gradsko tkivo	5
3. PRELAZAK IZ ANTIKE U RANI SREDNJI VIJEK	9
3.1. Urbanistički prelazak iz Palače u grad s kratkim osvrtom na prostorne i društvene promjene	9
3.2. Crkvena organizacija ranog srednjovjekovlja	15
3.3. Promjene u društvenoj strukturi	17
4. SREDNJOVJEKOVNI SPALATUM	19
4.1. Opće povijesne prilike	19
4.2. Urbanistički zahvati u novonastaloj komunalnoj sredini	20
4.2.1. Fortifikacijski zahvati	20
4.2.2. Trgovi	21
4.2.3. Gradska vrata i kvartovi	22
4.2.4. Ulice	23
4.2.8. Srednjovjekovne kuće	24
5. ZAKLJUČAK	26
6. IZVORI I LITERATURA	27
SAŽETAK	31
ABSTRACT	32

1. UVOD

Poleogeneza grada Splita u razdoblju od kasne antike do ranog srednjeg vijeka središnja je okosnica ovog završnoga rada, kao i temeljna motivacija koja je poslužila za pisanje svih iznesenih činjenica o navedenoj tematici. Ovaj neprekinut proces može se analizirati u razdoblju od 4. stoljeća kada dolazi do smrti rimskoga cara Dioklecijana kojom započinje faza degradacije Palače u 5. stoljeću, do provedene transformacije dolaskom izbjeglog salonitanskog stanovništva u skoro napušten grad koji formiraju srednjovjekovnu gradsku matricu za daljnji razvitak. Kratak osvrt na 12. i 13. stoljeće u razdoblju splitske komunalne vlasti predstavlja svojevrsan razvojni put u nastanku grada tijekom kasnijih razdoblja, a čiji su urbanistički ostatci sačuvani i do današnjih dana. Taj se cjelokupni put uspostavljanja grada ne može prikazati bez posvećivanja posebne pozornosti društvenoj strukturi ranoga srednjovjekovlja, kao i na crkvenoj organizaciji, s naglaskom na pokušaj obnavljanja nekadašnje Salonitanske nadbiskupije. Sve su to čimbenici koji su pripomogli u ostvarivanju glavnoga cilja sadržanog u opisivanju prostornog razvoja, ilustriranog na način preispitivanja specifičnog procesa preobrazbe Palače u već spomenuto gradsko tkivo.

Isto tako, potrebno je ukratko obrazložiti i najaviti metode samog rada koje su sačinjene od istraživanja i obrade objavljenih izvora poput *Splitskog statuta*, zaslužnog za prikaz temeljnih komunalnih odredbi o gradogradnji, kao i djela *Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, poznatijeg pod naslovom *Historia Salonitana*, autora Tome Arhiđakona, najvažnijeg pojedinca čije je temeljno djelo poslužilo za sastavljanje povijesnog pregleda o urbanističkom, socijalnom i religijskom aspektu u ranosrednjovjekovnom Splitu. Osim toga, vrlo su značajna svjedočanstva bizantskoga cara Konstantina VII. Porfirogeneta o području dalmatinske provincije koja su poslužila kao svojevrsno tumačenje ranosrednjovjekovne povijesti u Hrvata, sadržavajući podatke i o razvitku Splita. O povijesti grada općenito do danas izdan je zadovoljavajući broj kapitalnih djela koja su poslužila za stvaranje saznanja o spomenutoj problematici, riječ je o djelima don Frane Bulića, Grge Novaka, Ljube Karamana, Duška Kečkemeta i dr. Kako će se vidjeti u nastavku, careva je Palača kao stan vladara i njegovih najbližih, uskog kruga službenika, vojnika i posluge, gotsko-slavenskim nasrtajima pretvorena u sklonište susjedne salonitanske populacije i na taj način prisilno je doživjela promjenu gradske fizionomije.

To nas uvodi u priču o stvaranju nove grupacije gradskog stanovništva čiji će habitus u potrazi za osnovnim egzistencijalnim promjenama utjecati na oličje grada, kako u stambenom, tako i u sakralnom pogledu, a riječ je o prilagodbi antičkih ostavština u stambene objekte, kao

i kristijanizaciji svih zatečenih poganskih elemenata. Vremenom će suživot romasnkih i slavenskih susjeda uroditi spajanjem u jednu zajednicu koja će postati jedinstvenim gradskim akterom, zaslužnim za kasniju podjelu na *minores* i *maiores*, potom, *nobiles* i *populares*, kasnije činiteljima splitske komunalne zajednice čija će koegzistencija, kao i gustoća naseljenosti prisiliti na novo urbanističko širenje grada.

Na temelju svega navedenog, ovaj je rad skroman pregled svih urbanističkih zahvata u Splitu za vrijeme navedenog perioda i prezentacija njihovog utjecaja na svakodnevne društvene, ali i vjerske aspekte života.

2. KASNA ANTIKA

2.1. Kako i gdje je nastala Palača?

U slučaju *grada podno Marjana*, od neprocjenjive je vrijednosti činjenica da se uz njegov nastanak veže stvarna povijesna osoba - rimski car koji je deklariran simbolom za nastanak grada Splita. Na taj je način ovo urbano naselje rezultat promišljenosti, svojevrsnog planiranja i unaprijed određenog projektiranja, što ga definira *utemeljenim* gradom. Stoga se može zaključiti da je Split, za razliku od ostalih istočnojadranskih gradova,¹ bio utemeljen grad bez prostornog kontinuiteta iz antike, ali s *duhovnim* kontinuitetom stare Salone poprimivši ambijent i svjetonazor starosjedioca koji su najčešće nosioci rimske ili starokršćanske tradicije.²

Car je odlučio graditi Palaču u samom središtu splitskoga poluotoka, u blizini tadašnjih, rimskih utjecajnih gradova, poput *Epetiona* i *Salone*. O nepravilnosti terena na kojem je Palača nicala svjedoči njezin asimetričan oblik, točnije, nepostojanost koncepta istostraničnog kvadrata, budući da je jedan predio njezine fasade vidljivo nakošen zbog terena koji se na tom mjestu počinje uzdizati.³

Prije svega, potrebno je naglasiti kako je na području nastanka Palače dugi niz godina postojalo svojevrsno naselje. O tome svjedoči historiografski vrijedan dokument pod nazivom *Tabula Peutingeriana* koji datira u 4. ili 5. stoljeću, a prema starijoj matrici još u 1. stoljeću pr. Kr.⁴ Na tom antičkom zemljovidu crtežom i pismom označeni su gradovi poput Trogira (*Tragurium*), Stobreča na zapadu (*Epetion*) ili današnjih Bijaća na istoku (*Siclis-Siculi*).

¹ Riječ je o gradovima s kontinuitetom na dalmatinskoj obali poput Trogira, Dubrovnika, Zadra i dr., o tome više u: SUIĆ, M., *Antički grad na istočnom Jadranu*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976., 13.-16.

² RAPANIĆ, Ž., *Od carske palače do srednjovjekovne općine*, Split: Književni krug, 2007., str. 12.

³ BULIĆ, F., KARAMAN, L.J., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Ex libris, Zagreb, 2006., str. 8.-9.

⁴ SLUKAN ALTIĆ, M., *Povijesna kartografija*, Samobor, 2003., str. 82.-83.

Također, na samome jugu, u blizini priobalja, nalazilo se središte označeno toponimom *Spalatum*, s izostavljenom oznakom za Palaču, što potvrđuje da je ovaj prikaz područja okolice Salone, od Trogira do Stobreča, sastavljen prije njezine izgradnje. Unatoč tomu, ovo je karta na kojoj su naznačene najvažnije prometnice i gradovi Rimskoga Carstva, pa je zasigurno i oznaka *Spalatum* imala važeće značenje kao svojevrsna stanica, odnosno putokaz za sve prolaznike. Smješten u *ager centuriatus*, odnosno, rimski princip katastarske organizacije zemlje stvaranjem pravilne kvadratne mreže, splitski je poluotok od davnih dana već bio relativno dobro naseljen te su zahvaljujući toj povlastici carevi arhitekti prilikom izgradnje Palače utemeljili bitno drugačije odnose u prostoru.⁵ U nastavku će više biti govora o Palači, a zatim će se prikazati proces prerastanja ove Palače u ranosrednjovjekovni grad.

Precizna datacija početka i završetka gradnje nije poznata jer se radi o ciklusu nastajanja grada koji ne proizlazi iz trenutka, već s vremenom sazrijeva i dobiva potpuni oblik. Stoga se kao idealan vremenski period u kojemu je Palača nastala uzima onaj u razmaku od 295. do 305. godine kada dolazi do Dioklecijanova povlačenja s prijestolja i odlaska u mirovinu.⁶

Sav je potreban materijal stizao iz tadašnjih rimskih, današnjih bračkih kamenoloma poviše sela Splitske, u trima kamenolomima u blizini mora. Ono što se nije moglo nadoknaditi bračkim kamenom, uvezilo se iz Egipta i pristizalo u bračke kamenolome na prerađivanje, odakle se brodovima prevozilo na mjesto izgradnje. Smatra se da je vrlo mala količina kamena stizala iz kamenoloma Sutilije u blizini Trogira, inače najkvalitetnijeg kamena vapnenaca. Zbog poprimitljene žućkaste boje, pretpostavlja se da su od te vrste kamena izgrađena Zlatna vrata ili *Porta Aurea*.⁷

⁵ ANDRIĆ, T., *Povijest Splita u srednjem vijeku, udžbenik za studente*, Leykam, Zagreb-Split, 2020., str., 21.-22.

⁶ Zahvaljujući malobrojnim pisanim i materijalnim povijesnim izvorima, pretpostavlja se kako se car uselio u svoju rezidenciju prije nego što je Palača sasvim bila završena, a tome nam svjedoče brojni spomenici koji ukazuju na nedostatak finalnog pothvata. Također, je vrlo teško odrediti kada je točno Dioklecijan razmišljao o počecima izgradnje, premda nam neke informacije donosi splitski kroničar Toma Arhiđakon koji upućuje da je Dioklecijan namjeravao dati sagraditi, još na početku svoje političke karijere, Palaču svojoj majci Diokleji, kojoj je odredio upraviteljstvo nad područjem Solina i Dalmacije, o tome vidjeti u: ARHIĐAKON, T., *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika./Historia Salonitana: historia salonitarum atque spalatinorum pontificum*, predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik, (ur. PERIĆ, O., povijesni komentar MATIJEVIĆ SOKOL, M., studija „Toma. Arhiđakon i njegovo djelo“, KATIČIĆ, R.), Split: Književni krug, 2003., cap. IV., str. 17.-18. Ipak, njegovo se tumačenje, prema Buliću i Karamanu, ne može sasvim uzeti u obzir kao točan podatak, osvrnuvši se na Dioklecijanovu političku karijeru, car je mogao početi s projektiranjem i izgradnjom tek kada je došlo do primirja brojnih nereda diljem Carstva i preuređenja državnog aparata. Jedna od mogućnosti poticaja izgradnje bilo i slabljenje njegova zdravlja koje je s vremenom popuštalo. O tome: više u: BULIĆ, F., KARAMAN, LJ., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, 15.

⁷ BULIĆ, F., KARAMAN, LJ., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, 18.

2.2. Antičko gradsko tkivo

Dioklecijanova se palača u literaturi definira različitim terminima, posebice onim koji ju označavaju kao carevo odmorište, točnije ljetnikovac, ali i onim koju ju definiraju vojnom utvrdom. Izrazi koji je određuju odmorištem jesu *villa* ili *palatium*. Time se htjelo istaknuti viđenje Palače kao ladanjskog odmorišta visokog standarda.⁸ Ipak, unatoč takvoj vrsti identifikacije, Palača se ponajprije smatra ustanovljenim vojnim kaštelom (*castrum*), ali ujedno i carskom rezidencijom (*villa* ili *palatium*).

Dioklecijan je svojoj rezidenciji u Splitu odlučio dati pečat utvrđenja zbog obližnjih barbarskih naroda koji su sa sjevera dolazili u južne krajeve, ali i zbog netrepeljivosti prema kršćanskoj religiji, čiju je aktivnost trebalo strogo kontrolirati.⁹

Oblik je palače nepravilan trapezoidni četverokut dimenzija 215 m x 180 m, na čijim se uglovima sa svake stranice nalazi po jedna četverokutna kula.¹⁰

Promatrajući građevinu sa sjevera prema istoku, čini se kao da se vojnički tabor gubi i postupno pretvara u *villu*. Bogato ukrašeno pročelje na jugu Palače sastojalo se od dužinski uzdignutog trijema s arkadama, poznatijeg pod nazivom kriptoportik na kojemu je, prema predaji, Dioklecijan uobičavao šetati.¹¹

Svaka je od četiriju stranica Palačina četverokuta po sredini bila otvorena prolazima koji su funkcionirali kao ulazi i izlazi u građevinu. U razdoblju 16. stoljeća isti su poprimaju latinske nazive. Na sjeveru su se nalazila najznačajnija vrata iz rimskoga doba kojima se službeno ulazilo u Palaču i bila su od iznimne važnosti zbog povezanosti sa Solinom i dalmatinskim zaleđem. U srednjemu su vijeku poznatija kao *Porta Romae*, dok su u renesansnome razdoblju imenovana kao *Porta aurea*, u prijevodu Zlatna vrata. S južne strane Palače, prema izlazu na more, nalazio se mali neutvrđeni tajni prolaz s isprekidanim arkadama, preko kojeg je, najvjerojatnije, Dioklecijan imao direktan izlaz s morem. Na istočnoj strani nalazila su se *Porta argentea*, točnije Srebrna vrata koja su prije bila deklarirana kao *Porta aenea* ili *Porta Epetina* zbog svoje okrenutosti i komunikacije sa Stobrečom. Naposljetku, središnji dio zapadne strane obilježen je Željeznim vratima (*Porta Ferrea*), koja su ranije imenovana *Porta Franche*. Sadržavala su *Inter ambas portas* odnosno četverokutni vestibul smješten između dvaju vrata. Ona su bila od posebnog značaja u 13. stoljeću, periodu u kojem se grad počeo širiti na toj strani

⁸ N. Duval naziva je *château* što u prijevodu s francuskoga znači dvorac, a podrazumijeva sličnost građevini mnogo skromnijega sadržaja s posebnim hortikulturalnim i prirodnim vrijednostima. Prema: RAPANIĆ, Ž., *Od carske palače do srednjovjekovne općine*, 105.

⁹ BULIĆ, F., KARAMAN, LJ., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, 46.

¹⁰ RAPANIĆ, Ž., *Od carske palače do srednjovjekovne općine*, 83.

¹¹ MARASOVIĆ, T., *Dioklecijanova palača*, Beograd, Sloboda, 1982., 88.-92.

burgusom što je dovelo do potpune pokrivanja vrata kućama i s lijeve i desne strane.¹² Konstrukcija svih četiriju ulaza bila je sačinjena na način da je svaki prolaz omeđen osmokutnim kulama, a svaki je kut u Palači zaštićen jednom četverokutnom kulom od kojih su u punom izdanju danas dokumentirane samo tri. U prostoru koji se nalazio među kulama, s vanjske strane svih triju prolaza, nalazila se na svakom uglu po jedna četverokutna kula, a koje su do danas potpuno uništene. Sva tri ulaza u palaču bila su obilježena dvoranama hodnicima (*Vestibulum*) s ukrašenim arkadama u duljini od 9 m, a ovo je obilježje sviju vrata zasigurno bilo posvećeno carevoj gardi.¹³

Još jedna tipičnost rimskog vojnog logora jest način podjele prostora u Palači dvjema glavnim ulicama *Cardo* i *Decumanus* koje su presijecale građevinu na četiri jednaka bloka. Ulice su se križale pod pravim kutom i svaka je imala izlaz na pojedina gradska vrata. *Cardo* je vodila od sjevernoga prema južnome dijelu i lomila prostor na istočni i zapadni dio, dok se druga, *Decumanus*, pružala od istočnih do zapadnih vrata i dijelila Palaču na sjeverni i južni predio.¹⁴

Sjeverni dijelovi Palače najmanje su poznati zbog nemogućnosti njihova istraživanja zahvaljujući nepravilnoj aglomeraciji kuća i skučenih ulica. Takav raspored objekata na sjeveru svjedoči kako ovaj prostor nikako nije mogao biti prilagođen carevu boravku, već propisan njegovoj straži, vojnicima, obrtnicima i posluži. Ipak, južni dio tog predjela imao je impozantnu namjeru s ciljem veličanja careve ličnosti i obraćanja javnosti, stoga ne čudi ni činjenica da su se tu nalazili glavni trg, Mauzolej i hramovi. Sami južni odjeljak u Palači s pogledom na more bio je posvećen caru i njegovoj obitelji, te su zato tu bili smješteni raskošni stanovi prilagođeni najužem krugu odabranih ljudi.¹⁵

Nadomak carskim odajama, prema južnom dijelu Palače, kao rezultat sjecišta dviju glavnih ulica, nalazio se centralni gradski trg, okupljalište svih građana Dioklecijanove Palače i središnja točka s koje se car obraćao svojim podanicima. Danas nam je to mjesto poznato pod nazivom Peristil.¹⁶ Čitava je njegova površina ispunjena masivnim granitnim stupovima visokim 5 m kojih je ukupno dvanaest, dakle, po šest na svakoj strani trga. Stupovi su, prema južnoj strani koja vodi k moru, usmjeravali na monumentalni Protiron (*Prothyron*) gdje se

¹² BULIĆ, F., KARAMAN, LJ., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, 50.-51.

¹³ NOVAK, G. *Povijest Splita: Od predhistorijskih vremena do definitivnog gubitka pune autonomije 1420. godine*, knjiga prva, Škuna, Split, 2005., str. 37.

¹⁴ ANDRIĆ, T., *Povijest Splita u srednjem vijeku*, 24.

¹⁵ KEČKEMET, D., *Prošlost Splita*, Marjan tisak, Split, 2002., str. 26.

¹⁶ Prije gotovo cijelog stoljeća nazivan je *Piazza del Duomo* ili Plokata svetog Duje, a konačno je 1910. godine vraćen stari naziv prema svojem pravom urbanističkom terminu, detaljno u: BULIĆ, F., KARAMAN, LJ., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, 62.

nalazio Dioklecijanov vladarski tron. Protiron je okićen trokutastim timpanom na vrhu kojeg je, pretpostavlja se, bio ukras konjskog četveroprega.¹⁷ Ova je svečana dvorana (Peristil) u kojoj su se izvodile Dioklecijanove raskošne ceremonije, omogućavala prilaz dvama izrazito važnim građevinama u Palači - Dioklecijanovu mauzoleju i hramu.¹⁸

U dvjema dvorištima s istočne i zapadne strane Peristila nalazile su se dvije sakralne zgrade s kojih se uz pomoć stupova gledalo na glavni trg. Riječ je o Dioklecijanovom mauzoleju¹⁹ na istoku i Hramu na zapadu. Splitski ga kroničar identificira kao *templum Iovis*²⁰ čiji se naziv upotrebljavao za stolnu crkvu.²¹ Carevi posmrtni ostatci nalazili su se u podzemnoj kripti, dok je Mauzolej²² iznad služio samo za njegovanje Dioklecijanovog kulta božanstva.²³ Glavni ulaz u Mauzolej²⁴ nalazio se sa zapadne strane na kojoj je bilo bogato ukrašeno stubište s glomaznim vratima koja su uvodila u središnju veličanstvenu prostoriju, tzv. ćeliju (*cella*).

Na većoj udaljenosti od Peristila nego što je Mauzolej, sa zapadne strane, nalazi se Hram Palače klasičnog rimskog četverokutnog oblika i mnogo manjeg opsega, budući da je u njegovoj okolini puno više prostora namijenjenog sviti. Postavljen je u smjeru suprotno od Mauzoleja, dakle u pravcu istok-zapad što ukazuje na disimetričnost ovih dviju građevina i neuobičajenost za antičku gradnju hramova.²⁵

¹⁷ ANDRIĆ, T., *Povijest Splita u srednjem vijeku*, 25.

¹⁸ MARASOVIĆ, T., „Kratka pregled razvitka Splita od najstarijih naselja do konca XVIII. st.“, *Urbs. Urbanistički planovi i realizacije*, br.6., Split, 1957.-1977., str. 19.

¹⁹ Po prvi puta u literaturi spominje kod Adama Parižanina kao *templum olim Joui dicatum* (pogledati u: FARLATI, D., *Illyricum Sacrum*, vol. I., Venetis, 1751., usp: BULIĆ, F., KARAMAN, LJ., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, 66.), ali i kod bizantskoga cara Porfirogeneta koji je detektirao oktagon Palače kao carevu grobnicu. Vidjeti u: BASIĆ, I., „Gradovi obalne Dalmacije u *De administrando imperio*: najstarija povijest Splita u svjetlu dvaju pojmova Konstantina VII Porfirogeneta“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 42, br. 1, 2010., str. 66.

²⁰ ARHIĐAKON, T., *Historia Salonitana*, cap. IV., 18.

²¹ Takvo se tumačenje uzima u obzir zbog Dioklecijanova predikata *Iovius*, u prijevodu Jupiterov sin koji se proširio u terminologiji građevina čitave Palače, pa i njegova Mauzoleja, budući da se ticalo Dioklecijanove osobe koja se podrazumijevala kao Jupiterova reinkarnacija; prema: BULIĆ, F., *Car Dioklecijan : njegovo ime, njegova domovina i mjesto, gdje se rodio, kada, gdje i kako je umro: povjesno-kritična rasprava*, Zagreb, Tisak Kr. zemaljske tiskare, 1918., str. 136.

²² Mauzolej je s vanjske strane oktagon opasan trijemom s 24 supa koji čine *Peripteron* ispred kojeg je *Atrij* sa stubištem. Carski je oktagon istovremeno obnašao funkciju mauzoleja i hrama Dioklecijanova polubožanstva, *Ioviusa*. Unutrašnjost Mauzoleja zaradila je kružni oblik u čijem se središtu, pretpostavlja se, nalazio carev porfirni sarkofag sačinjen od 4 okrugle i 4 pravokutne niše. Završetak tih niša bio je dekoriran visokim porfirnim stupovima koji su okruživali cijelu građevinu i koji su istovremeno ukrašeni frizom Dioklecijanovih likova, ali i portretima njegove žene Priske i kćeri Valerije. (o tome bolje u: BULIĆ, F., KARAMAN, LJ., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, 71.)

²³ NOVAK, G., *Povijest Splita*, 39.

²⁴ U stoljećima razvijenog i kasnog srednjeg vijeka dati će se izgraditi zvonik uz tadašnju katedralu, nekadašnju stolnu crkvu i Mauzolej. O zvoniku se više može saznati u: JELIĆ, L., „Zvonik splitske stolne crkve“, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, br. 1., Zagreb, 1985., str. 29.-95., KARAMAN, LJ., „O zvoniku splitske katedrale“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 11, br. 1., 1959., str. 5.-11.

²⁵ Ovakav slučaj asimetričnosti primjećuje se na brojnim mjestima u Palači, a smatra se posljedicom Mauzolejevog obrnutog položaja zapad-istok. Da bi se postigla proporcionalnost u cjelini trebalo je riskirati na nepoštivanju standardnoga načela o sukladnosti. (BULIĆ, F., JELIĆ, L., RUTAR, S., *Vodja po Spljetu i Solinu*, pretisak iz

Decumanus je prema jugu vodio u privatne carske odaje s pročeljem okrenutim k moru. Njegovi su ostatci danas iznimno malo sačuvani, te se stoga može samo pretpostavljati funkcija pojedinih dijelova. Monumentalni je Peristilov Protiron uvodio u *Vestibulum*,²⁶ dvoranu kružnoga oblika koja je s vanjske strane Palače bila integrirana u četverokut. Na njegovoj sjeverozapadnoj strani vjerojatno su se nalazile stepenice pomoću kojih je Dioklecijan silazio u podzemne prostorije ili direktno dolazio k moru.²⁷

Za razliku od gornjih prostorija na jugu Palače, rekonstrukcija je donekle moguća na temelju podzemnih prostorija²⁸ ispod careva stana u kojemu je postojao koncept odaja povezanih hodnicima i polukružnim otvorima s križnim i kupolastim svodovima.²⁹

Vjeruje se da je istočni dio južnih prostorija bio namijenjen ženama, pa se na tom dijelu Palače smješta glasoviti *gynacei*, točnije tvornica tkanine u funkciji državne radionice za proizvodnju raznih tekstila kojom je upravljao *procurator gynacei jovensis*, u prijevodu, *upravitelj jupiterske (carske) tkaonice*.³⁰ Muški i ženski radnici u tvornici nalazili su se u

1984., Naklada Nediljko Dominović, Zagreb, 2019., str. 115.) Hram je bio posvećen Dioklecijanovu ocu, bogu Jupiteru i označen je kao prvorazredni biser u Palači jer je sačuvan gotovo u cjelini. Bogatstvo arhitekture predstavlja osmerokutna cella s kasteriranim bačvastim svodom i urešenim portalom kojem nedostaje trijem. (vidjeti u KEČKEMET, D., *Prošlost Splita*, 27.) Podignut je na visokom podnožju čije je predvorje (*pronaos*) stajalo na šest stupova, pokriven sedlastim krovom izrađenim od crjepova i opeke. Istraživanja su dovela do pretpostavke da je kameni svod u Jupiterovu hramu povezan s onim kojeg pronalazimo u šibenskoj Katedrali. (BULIĆ, F., KARAMAN, LJ., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, 99.) Prostor oko hrama bio je namijenjen posjetima vjernika, a u središtu unutrašnjosti nalazio se, po sredini ćelije, žrtvenik i kip boga Jupitera, ranije smatranog Eskulapa (NOVAK, G., *Povijest Splita*, 37.) Pučka je naracija zahvaljujući deklaraciji Dioklecijana kao najokrutnijeg progonitelja kršćana, stvorila mit prema kojemu je kripta Jupiterova hrama pretvorena u zatvor i mučilište kršćanskih pobornika. O tome više u: BULIĆ, F., KARAMAN, LJ., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, 101.

²⁶Vestibulov zid izgrađen je od običnog kamena i opeke, upečatljiv zahvaljujući polukružnim udubljenjima namijenjenim različitim statuama Penata, Lara i dr. Pretpostavlja se kako je barem gornji dio Vestibula bio pokriven staklenim mozaikom, odnosno mramornim pločama s ciljem dekorativnog efekta. (više o ovome kod: ZELLIER, J., HEBRARD, E., M., *Spalato: le Palais de Dioclétien*, Paris, Ch. Massin, 1912., str. 164.) Ova je dvorana otvarala prostor još značajnijem prostoru, tzv., *Sala regia*, dakle, tipični salon uobičajen za sve rimske palače u kojemu je car primao posjete. Raskošni prizvuk ovoj su posebnoj prostoriji dali uokvireni stupovi visine iznad ostalih objekata s kojih je svjetlost ulazila od gore. (Vestibul detaljno opisuju Bulić i Karaman u: BULIĆ, F., KARAMAN, LJ., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, 105.)

²⁷ BULIĆ, F., KARAMAN, LJ., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, 103.

²⁸Palača je obilovala podzemnim prostorijama (*lucernaria*) koje nisu bile u funkciji objekta za stanovanje zbog rasprostiranja ispod razine zemlje i nepristupačne svjetlosti. Takvi su podrumi, okrenuti prema jugu, s morske strane, mogli poslužiti jedino kao utočište i sklonište za vrijeme neprijateljskih nasrtaja. (BULIĆ, F., KARAMAN, LJ., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, 49., 106.) Njihova je revitalizacija bila moguća zahvaljujući sanaciji otpada pokrenutoj u 20. stoljeću od strane gradskih vlasti, budući da su stanari Palače još od ranog srednjovjekovlja imali destruktivnu namjenu bacanja otpadaka u supstrukcijskim prostorijama. (ANDRIĆ, T., *Povijest Splita u srednjem vijeku*, 27.)

²⁹ ANDRIĆ, T., *Povijest Splita u srednjem vijeku*, 26.

³⁰ Joško Belamarić pojavu tvornice tekstila u Palači povezuje sa samim Dioklecijanom na način da Palaču ne promatra kao *villu*, već kao proizvodnju vunenoga tekstila za vojne potrebe, što se onda u historiografiji tumači da Split nije nastao iz pojma *pallatium* ili *villa*, već iz tkaonice vunenog sukna. (prema: BELAMARIĆ, J., „Gynaecium Iovense Dalmatiae – Aspalatho“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 40., br. 1., 2005., str. 7.) Grga Novak atribut *iovensis* povezuje s Dioklecijanovom titulacijom Jupiterova sina, a smatra da je tekstilna tvornica bila pokrenuta nakon njegove smrti. (NOVAK, G., „Nekoja pitanja iz istorije srednjovjekovnog Splita.

ropskom odnosu, a žene koje su se udavale za muške radnike pod nazivom *gynaeciarii*, postajale su *gynaeciariae*. Radnici su bili okupljeni u specijalizirane grupacije ovisno o njihovom zanatu kojim su se bavili, a budući da su uključeni u ropski odnos, pripadali su isključivo caru i njemu se obvezivali na doživotnu službu.³¹

Nakon Dioklecijanove smrti, Palača postaje mjestom zatočeništva brojnih rimskih velikodostojnika, počevši od 424. godine s Galom Placidijom koja je vjerojatno bila jedna od brojnih posjetitelja zajedno sa svojim sinom, budućim carem Valentinijanom III.³² Pretpostavlja se kako je ovdje boravio i Marcelin, visoki časnik rimske vojske, isto kao i posljednji rimski car Julije Nepot. Nakon što ga je s prijestolja svrgnuo Flavije Orest, Nepot se nastanjuje u Dioklecijanovoj palači u kojoj je otrovan 480. godine.³³

Tako započinje priča o srednjovjekovnom Splitu koji je svoje prve stranice povijesti ispisao Dioklecijanovim pečatom izgradivši temelje u vojničkom kastrumu i *villi* zvanog Palača koja je svojom rimskom konstrukcijom omogućila poleogenezu Splita iz kasne antike u rano srednjovjekovlje.

3. PRELAZAK IZ ANTIKE U RANI SREDNJI VIJEK

3.1. Urbanistički prelazak iz Palače u grad s kratkim osvrtom na prostorne i društvene promjene

Temelji srednjovjekovnome Splitu počinju, kao što je rečeno, Dioklecijanovom smrću kojom je Palača, kao carski imperij, postala utočištem brojnim rimskim velikašima. Naseljavanje izbjeglog salonitanskog stanovništva i njihova urbanistička, vjerska i politička reorganizacija grada imala je izniman utjecaj na preobražaj *Spalatuma* u srednjovjekovni grad.

Kraj 5. i početak 6. stoljeća razdoblje je u kojem je prekinut period mira zbog dominacije Istočnih Gota nad ilirskim krajevima koji su se za vrijeme boravka na jadranskom području koristili carevim zdanjem. Srednje dalmatinsko područje zaobišli su glavni smjerovi napada osvajača s istoka koji su ciljali prema Rimu, ali su ga ipak dotakli na pojedinim rutama.³⁴

Osnutak grada Splita“, *Starohrvatska prosvjeta*, N.s.2., 1928., 1-2, str. 34.) Branimir Gabričević također piše o spomenutom gineceju kojeg postavlja u poslijecarsko doba Palače, a atribut povezan s bogom Jupiterom definira kao uspomenu na carsko doba u Dioklecijanovo vrijeme koji je sam za sebe uzeo nadimak *Jovus* (GABRIČEVIĆ, B., *Tragom tekstilne manufakture u staroj Saloni*, Slobodna Dalmacija, Split, br. 3485., 1956.).

³¹ NOVAK, G., *Povijest Splita*, 43.

³² BULIĆ, F., JELIĆ, L., RUTAR, S., *Vodja po Spljetu i Solinu*, 63.

³³ KEČKEMET, D., *Prošlost Splita*, 31.

³⁴ RAPANIĆ, Ž., *Od carske palače do srednjovjekovne općine*, 116.

Zahvaljujući svojem dobro konstruiranom utvrđenju, Palača je na prijelazu iz 5. u 6. stoljeće poslužila nekom od gotskih vojnika ili bizantskome vojnome zapovjedniku kao sigurno prenoćište i utočište.³⁵ Povijesna vrela ne ukazuju na to je li što porušeno u Palači i koliko je stradala u pustošenjima pa se pretpostavlja kako je Dioklecijanovo odmorište očuvano u donekle prihvatljivom izdanju. Također se o Palači ne zna gotovo ništa u periodu od 535. do 555. kada je bizantski car Justinijan u svojim rukama držao dalmatinske gradove.³⁶ O stradavanju Palače za vrijeme gotskih ili avarskih naletaja saznajemo nešto i u Porfirogenetovu djelu u kojem bizantski car opisuje vrlo malen broj sačuvanih objekata koji svjedoče o nekadašnjoj veličini i sjaju antičkog vremena.³⁷ Štoviše, razdoblje prije useljavanja solinskog izbjeglog stanovništva jest vrijeme sustavne destrukcije i njezina propadanja zbog izloženosti stalno prisutnim ratovima. Priljevom barbarskog stanovništva, ona postaje ishodištem etničke mješavine zbog bogatstva romanske populacije i onog slavensko-gotskog u zaleđu. Stoga ne čudi da Palača mijenja svoj identitet zahvaljujući rimsko-bizantskoj kolijevci, kršćanskoj tradiciji i sada novoj, slavenskoj komponenti.³⁸

Splitski kroničar Toma naglašava kako zbog manjka povijesnih izvora, priča o propasti Salone ostaje nedovoljno razjašnjena. Takav je stav prisutan i do današnjih dana. Potrebno je istaknuti kako je kroničaru te najvažnijem piscu solinske i splitske ranosrednjovjekovne crkvene povijesti bilo u cilju preuveličati cjelokupnu priču s nakanom postizanja svojevrstnog dramskog efekta o stvaranju svojega grada.³⁹ Dakako, do propasti salonitanskoga grada nije došlo preko noći, već je Salona propadala s vremenom. 625./626. slavenski, odnosno avarski napad na grad doveo je do njegovog potpunog razaranja s nemogućnošću kasnijeg naseljavanja i urbanog oporavka. Stanovništvo je bilo prisiljeno pobjeći na obližnje otoke, u Trogir, ili kasnije u carevu Palaču u Splitu.⁴⁰ Kako bi se održao salonitanski opstanak, bilo je nužno prilagoditi se strukturi tadašnjeg rimskoga grada koji je nudio potpuno nove životne okolnosti. Točan period njihova boravka na otocima nije u potpunosti poznat. Naime, splitski nas kroničar izvještava kako se radi o podužem vremenskom periodu opisujući život došljaka u primitivizmu

³⁵ ANDRIĆ, T., *Povijest Splita u srednjem vijeku*, 28.

³⁶ BULIĆ, F., KARAMAN, L.J., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, 176.-177.

³⁷ Isto, 177.

³⁸ JANEKOVIĆ RÖMER, Z., „Slavensko i romansko tkanje dalmatinskog i dubrovačkog identiteta“, *Povijest hrvatskog jezika: Književnost i kultura devedesetih: zbornik radova 40. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb 2011., str. 207.- 208.

³⁹ ARHIĐAKON, T., *Historia Salonitana*, cap. VII., 31.-35., BULIĆ, F., „O godini razorenja Solina“, *Bull.Dalm.*, 29 / 1906., pretiskano u: BULIĆ, F., *Izabrani spisi*, Split, 1984., str. 291.

⁴⁰ Vidjeti kod: GUNJAČA, S., „Obnavljanje života u Dalmaciji poslije pada Salone“, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji. Knj. II. Rasprave*, Zagreb, Školska knjiga, 1973., str. 33.-73.

i neimaštini.⁴¹ Prema Tominoj priči, izbjegli su Salonitanci u Dioklecijanovu Palaču stigli pod vodstvom, među njima, istaknutog pojedinca, imućnog salonitanskog patricija, Velikog Severa (*Magnus Severus*) zbog njegova mišljenja da je carev ljetnikovac siguran teren sličan onome u nekadašnjoj Saloni. Privukla ih je Palačina funkcija vojničkog kastruma koji je u slučaju ponovnih opasnosti mogao pružiti utočište i obranu od neprijateljskih napada.⁴² Viši slojevi salonitanske populacije naselili su južni dio Palače i obližnje kule, dok su pripadnici nižih slojeva zauzeli područje izvan Palače. Toma Arhiđakon izvještava kako su bogatiji Salonitanci u sklopu Palače gradili nove kuće, dok su siromašniji kao novi dom prihvatili podrumne i nekadašnje kriptе.⁴³

Sve navedeno upućuje na argumentiranu hipotezu kako je Dioklecijanova palača krajem 8. i početkom 9. stoljeća postepeno prerasla u grad Split. Ovaj je navedeni period prihvaćen kao razdobljem njegova utemeljenja, te je netipičan primjer prerastanja jedne antičke građevine, s obilježjima vojničkog logora i careve raskošne vile, u gradsko tkivo. Palača istovremeno biva skloništem *dalmatinske dinastije* i domom radnika gineceja, te kasnije, propadanjem Salone, postaje ranosrednjovjekovni grad.⁴⁴ Salonitanci su svojim useljenjem zasigurno utjecali na razvoj crkvene i civilne vlasti čija je struktura omogućila začetak potpuno novog i drugačijeg gradskog tkiva koje je s vremenom urodilo ranosrednjovjekovnim urbanističkim i društvenim razvojem grada Splita.

Prije prikaza arhitektonskih promjena u ranom srednjem vijeku koje su navijestile novi grad, potrebno je dotaknuti se i crkvene organizacije koja je utjecala na društveno ustrojstvo već sada ukorijenjenog salonitanskog stanovništva. Misijom opata Martina u otkupljivanju kršćanskih zarobljenika i posmrtnih ostataka mučenika, sredinom 7. stoljeća započinje period srednjega vijeka u dalmatinskoj crkvenoj povijesti. Kao i o svemu dosad, tako i o ovoj tematici najviše informacija donosi Toma Arhiđakon u svojoj kronici *Historia Salonitana*.⁴⁵ Prema Arhiđakonu, crkvenu je reorganizaciju i obnovu salonitanske biskupije u ranosrednjovjekovnome Splitu izveo Ivan Ravenjanin, proglašen prvim splitskim nadbiskupom.⁴⁶

Ravenjanin je svoju egzistenciju u Splitu obilježio izrazitom graditeljskom i urbanističkom djelatnošću u nekadašnjoj Palači. Kao što je već spomenuto, prilagodio je njezin

⁴¹ ARHIĐAKON, T., *Historia Salonitana*, cap. VIII., 38.-39.

⁴² KATIČIĆ, R., „Vetustiores ecclesiae Spalatensis memoriae“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III., 17, 1987., str. 25.-27., 42.-47.

⁴³ ARHIĐAKON, T., *Historia Salonitana*, cap. X., 45.

⁴⁴ BULIĆ, F., KARAMAN, LJ., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, 181.

⁴⁵ ARHIĐAKON, T., *Historia Salonitana*, cap. XI.-XIII., 48.-55.

⁴⁶ Isto, cap. XI., 49.

južni dio za boravak izbjeglih Salonitanaca te je preuređio sve antičke prostorije u svrhu vjerskih i svakodnevnih poslova kako bi se salonitanski kontinuitet mogao nesmetano nastavljati. Stanovao je na jugoistočnom dijelu Palače koji je bio relativno dobro očuvan te je svojim karakteristikama omogućavao funkcioniranje nadbiskupskog doma. Prostorna koncepcija Dioklecijanove Palače nije dopuštala značajnije graditeljske intervencije, stoga je bilo potrebno provoditi renovaciju i prilagodbu prostorija ili eventualne izgradnje u dijelovima bez podignutih struktura.⁴⁷ Najznačajnije antičke prilagodbe u splitskom ranom srednjovjekovlju jesu crkva svete Lucije, odnosno kripta katedrale, crkva svetog Tome, točnije kripta Jupiterova hrama, novonastale crkve namijenjene kršćanskom bogoslužju uklopljene u stražarskim prolazima na svim četirima vratima Dioklecijanove palače. Riječ je o crkvama svetoga Teodora, Apolinara, Martina i Anastazija. Ravenjaninu se također pripisuje i podizanje crkve svetoga Andrije *de fenestris* ukomponirane u jednu od soba istočno do dvorane carskoga stana, nazvane tako radi velikog broja prozora na čijim je ostacima danas podignut Etnografski muzej.⁴⁸

Ivanova najznačajnija djelatnost po pitanju preuređenja Dioklecijanove rezidencije jest kristijanizacija careva Mauzoleja koja se datira sredinom 7. stoljeća.⁴⁹ Preobrazba najvažnije institucije u carskoj Palači predstavlja originalan i ireverzibilan projekt koji simboličnim načinom ukazuje na procvat kršćanske vjeroispovijesti. Na samome početku Mauzolej je pretvoren u crkvu Svete Marije koja je u kasnijoj fazi razvoja doživjela preobrazbu u monumentalnu katedralu.⁵⁰ Ovaj se povijesno važan događaj za rađanje srednjovjekovnoga Splita u praksi doživljava kao obnova nekadašnje Salonitanske nadbiskupije, točnije začetak rađanja Splitske nadbiskupije u kojem je oktogonalna forma Mauzoleja upotrebljena prilikom kasnijeg oblikovanja katedrale.⁵¹ Transformacija Mauzoleja u kršćansku crkvu, kasnije katedralu bio je dugotrajan proces. Propadanje rimskih sakralnih građevina podijeljeno je u tri etape, a preobrazba hramova u crkvena svetišta spominje se tek u trećoj fazi, koja je karakteristična za 5. i 6. stoljeće. Dakle, pretvorba hrama u crkvu jest posljednja etapa kronološkog procesa, stoga se može zaključiti kako je modifikacija hrama trajala poduži

⁴⁷ BASIĆ, I., „*Venerabilis presul Iohannes*. Historijski Ivan Ravenjanin i začetci crkvene organizacije u Splitu u 7. stoljeću“, *Povijesni prilozi*, br. 29., Zagreb, 2005., str. 24.-25.

⁴⁸ MARASOVIĆ, T., *Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji*, Split, Književni krug, 1994., str. 48.

⁴⁹ BULIĆ, F., KARAMAN, LJ., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, 184.

⁵⁰ BASIĆ, I., „Nova razmatranja o kristijanizaciji Dioklecijanova mauzoleja“, *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III, br. 43, 2016., str. 166.-168.

⁵¹ BASIĆ, I., *Poleogeneza Splita na razmeđu kasne antike i ranoga srednjeg vijeka*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb, 2013., str. 181.-185., 324.-330., 350.-351., 373.-374., 427.-431., 547.-566.

vremenski period, a crkva je nastajala procesom.⁵² Za početak je bilo dovoljno postaviti oltar u centar glavne apside i unutrašnjost nekadašnjeg Mauzoleja opskrbiti najvažnijim interijerom za obavljanje kršćanskoga bogoslužja. Međutim, postoje uvjerljivi dokazi kako je i prije Ivanove intervencije Mauzolej postupno srastao u kršćansku bogomolju na temelju štovanja kulta dvaju svetaca - Kuzme i Damjana čija se simbolika očituje i kasnije u samoj katedrali, a čija je popularnost na ovo područje stigla iz Ravenne početkom 6. stoljeća. Prvom se splitskome nadbiskupu pripisuje i prijenos relikvija⁵³ dvaju kršćanskih mučenika u obnovljeno svetište. Riječ je o moćima solinskih mučenika Dujma i Anastazija. Prilikom obnavljanja crkve vidljiva je jasna namjera njezine preobrazbe, ali i provođenje svrhovitih promjena s ciljem povećavanja nekadašnjeg hrama. Ovo potvrđuje Propovjedaonica stolne crkve koja datira iz 13. stoljeća, tipičan primjer remek djela splitske graditeljske škole iz 13. stoljeća, iz vremena kada je započeta izgradnja zvonika katedrale.⁵⁴ Nekadašnja je kriptna bila pretvorena u svojevrsnu kapelu s oltarom svete Lucije, a Mauzolejev Peripter u 14. stoljeću služio kao groblje splitskih nadbiskupa i najistaknutijih splitskih građana.⁵⁵

Osim Mauzoleja, Ravenjanin je zaslužan za pretvorbu nekadašnjega Jupiterova hrama u krstionicu, također za potrebe kršćanskog bogoslužja. Kao i Mauzolej, Jupiterov hram očišćen je od svih nekršćanskih simbola na način da je bio posvećen Uznesenju Blažene Djevice Marije, a splitski je nadbiskup na njemu dao načiniti nova vrata.⁵⁶ Iz središta hrama uklonjen je kip Jupitera ili Eskulapa koji se zadržao na tom mjestu do ranog srednjeg vijeka, a na čijoj je poziciji u obliku grčkoga križa postavljeno udubljenje ispunjeno vodom, prikladno za izvršavanje kršćanskog sakramenta krštenja.⁵⁷

Nakon dolaska Salonitanaca u grad, glavni je trg prestao biti Peristilom, već je preimenovan pod nazivom Plokata svetog Duje⁵⁸ (*Piazza del tempo*), a njegova tadašnja funkcija bila je atrij u svrhu kršćanskih obreda.⁵⁹

Vjeruje se da je prvi splitski nadbiskup dao sagraditi *srebrni hram* i crkvu svetog Mihovila pokraj mora⁶⁰ koja nije sačuvana u cijelosti, već samo njezina restaurirana apside iz 15. stoljeća. Što se tiče srebrnoga hrama, danas prevladava konstatacija da je riječ o tabernakulu

⁵² BASIĆ, I., „Nova razmatranja o kristijanizaciji Dioklecijanova mauzoleja“, 183.

⁵³ ARHIĐAKON, T., *Historia Salonitana*, cap. XII., 51.

⁵⁴ BULIĆ, F., JELIĆ, L., RUTAR, S., *Vodja po Spljetu i Solinu*, 95.

⁵⁵ Isto, 108.

⁵⁶ ZELLIER, J., HEBRARD., E., M., *Spalato: le Palais de Dioclétien*, 190.

⁵⁷ BULIĆ, F., KARAMAN, LJ., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, 217.

⁵⁸ VOJNOVIĆ, B., „Sveti Duje - zaštitnik Splita“, *Etnološka tribina*, 22, br. 15., 1995., str. 177.

⁵⁹ Njegov je prijašnji naziv, koji je podrazumijevao središnji trg u Palači i centar brojnih životnih aspekata, vraćen tek u 20. stoljeću i potrajao sve do današnjih dana što je već spomenuto u fusnoti br. 14.

⁶⁰ MARASOVIĆ, T., „Istraživanje ranosrednjovjekovne crkve sv. Mihovila na obali u Splitu“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3., sv. 12, Split, 1982., str. 112.

smještenom u unutrašnjosti katedrale.⁶¹ Krajem 9. i početkom 10. stoljeća grade se crkvice van Palače poput kapele svetoga Lovre na zapadu i Svetog Ciprijana na sjeverozapadu.⁶² S njima započinje i pojava samostana i kuća u okolici Palače te dolazi do razvoja prvog predgrađa zapadno od Palače. Bio je to *burgus* čiji se urbanistički početci datiraju u 9. st. zahvaljujući naseljavanju najnižih slojeva stanovništva koji su se bavili primarnim gospodarskim djelatnostima.⁶³

Rani srednji vijek razdoblje je u kojemu se nije moglo puno novoga graditi zbog prirode same Palače, već je bila moguća samo renovacija, pregrađivanje ili dograđivanje uz same zidine. Većinom je riječ o sakralnim, a ne stambenim objektima, s karakteristikama skromne romaničke arhitekture koja je bila uobičajeni stil gradnje.⁶⁴ Crkve su se podizale i uz poljske putove na splitskom ageru, a o tome, na zapadnome dijelu, svjedoče crkva svetog Feliksa, svetog Petra *de Solurat*, svetoga Filipa i Jakova, svetog Nikole itd. Bogomolje su se također podizale i na istočnom dijelu grada, na poljoprivrednim površinama (Sveta Marija na današnjem Pojišanu, Sveti Izidor na Sućidru, Sveti Kuzma i Damjan na Trsteniku, Gospa od Žnjana i dr). Svetišta su bila prisutna i uz zidove nekadašnje Palače poput crkve svete Eufemije naslonjene uza sjeverni zid, crkve svetoga Mihovila *in rippa maris* na zapadnom dijelu i crkve svetoga Lovre, sagrađene u blizini Mihovilove crkve na zapadu. Iznad zapadnih vrata bila je podignuta, još prije dolaska Salonitanaca u grad, crkvica svetog Teodora, kasnije nazvana Gospom od Zvonika prema masivnom zvoniku koji je danas sačuvan i postavljen na istome mjestu kao i nekada.⁶⁵ Štovanje sv. Teodora s vremenom zamijenilo je štovanje Blažene Djevice, čija crkva zbog upadljivog zvonika dobila ime Gospa od Zvonika. Nije moguće sa sigurnošću precizirati datum gradnje spomenute crkve, ali oblik zvonika i prvotna namjena kultu bizantinskog sveca Teodora, upućuju na razdoblje oko 1100. godine.⁶⁶

Deseto je stoljeće značajno jer su se po prvi puta oko spomenutih crkvica počele graditi kuće za stanovanje kršćanskih vjernika. To je prvi korak ka širenju srednjovjekovnog Splita

⁶¹ KARAMAN, LJ., „O počecima srednjovjekovnog Splita do godine 800.“, *Hoffillerov zbornik*, Zagreb, 1940., str. 442.

⁶² MARASOVIĆ, K., MARASOVIĆ, T., „Naseljavanje Dioklecijanove Palače“, *Munuscula in honorem Željko Rapanić, Zbornik povodom osamdesetog rođendana*, Zagreb, 2012., str. 108.-110.

⁶³ JELASKA, J., *Veli Varoš: U povodu 1700 godina grada Splita*, Split, 2005., str. 10.

⁶⁴ KEČKEMET, D., *Prošlost Splita*, 36.

⁶⁵ O ovome više piše u: BELAMARIĆ, J., *Gospa od Zvonika u Splitu*, Zagreb, Monumenta Croatica, 1991. Iako malo tko zna za ovu crkvicu, prije nego što se Split u srednjem vijeku proširio prema Marjanu, ona je štitila prilaz u grad sa zapadne strane Dioklecijanovih zidina. Do samog ulaza u crkvicu vode četrdeset tri visoke i strme stepenice, napravljene tako što se odstranio donji dio rimskog pilona na zapadnim vratima.

⁶⁶ KARAMAN, LJ., „Gospa od Zvonika“, *Novo doba*, god. XX, br. 73, Split, 28. III. 1937., str. 5., vidjeti više u: ČORALIĆ, L., PRIJATELJ-PAVIČIĆ, I., „Prilog poznavanju splitske crkvice Gospe od Zvonika“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 39, br. 1, Split, 2005., str. 355-377.

izvan zidina. Nizanjem stambenih kuća, došlo je do sužavanja nekad prostranih rimskih ulica. Dok su se u antičko doba one sijekle okomito, sada su potpuno izgubile svoj oktogonalni karakter i učinile Palaču skućenom za boravak tolikog broja stanovništva.⁶⁷ Jedinstveno predgrađe locirano uz zidine na zapadu tvorilo je tzv. *burgus* koji će dva stoljeća kasnije postati glavnim činiteljem gradskoga tkiva, dok je sada samo klica koja kasnije izrasta u pravi identitet grada.⁶⁸ U svojem kapitalnom djelu, Toma Arhiđakon spominje postojanje suhozida koji je okruživao *burgus*, iako se točnost tih informacija danas ne može potvrditi.⁶⁹ Novak donosi konstataciju u kojoj zaključuje kako je preobrazba impresivnih antičkih objekata od strane najviših pripadnika salonitanskoga društva spasila Palaču od njezina propadanja.⁷⁰ Daljnja će se preobrazba prostora pratiti uz uspostavu crkvene organizacije ranog srednjeg vijeka.

3.2. Crkvena organizacija ranog srednjovjekovlja

Običaj kršćanske tradicije nalagao je da se biskupije ne utemeljuju u malim, nerazvijenim gradovima, stoga ne čudi što je baš ranosrednjovjekovni Split dobio na važnosti da se u njemu organizira biskupija. O važnosti iste, svjedoči titulacija Ivana Ravenjanina kao prvog splitskoga nadbiskupa. Danas je teško govoriti o točnome datumu kada je došlo do njezina utemeljenja. Postoje različita mišljenja koja nemaju siguran dokaz. Nekolicina smatra da je splitska metropolija osnovana u drugoj polovici 8. stoljeća⁷¹, dok drugi tvrde da se to zbilo mnogo ranije, te uspostavljanje crkvene organizacije smještaju sto godina ranije, u drugu polovinu 7. stoljeća.⁷² Ovaj se događaj također veže uz djelovanje Ivana Ravenjanina kojeg spominje Toma Arhiđakon,⁷³ imenujući ga prvim splitskim nadbiskupom bez točnog navođenja vremena u kojem je živio.

Tko je bio Ivan iz Ravenne i zašto Ravenna? Kao nekadašnje središte Zapadnog Rimskog Carstva, kasnije Ostrogotskog Kraljevstva, Ravenna je u spomenutom periodu obnašala ulogu civilno-administrativnog, ali i vojnog uporišta bizantske vlasti na Zapadu. Njezin je egzarh pod utjecajem Konstantinopola imao pravo na značajan upliv u izborima pape kao i u regulaciju odnosa između vatikanskog prvostupnika i carigradskog patrijarha. Danas se u historiografiji smatra kako je Ravenna, nakon pada Salone, gravitirala čitavoj Dalmaciji zbog prevelike udaljenosti bizantskoga centra. U ulozi poveznice između Istoka i Zapada, Ravenna

⁶⁷ MARASOVIĆ, T., „Kratak pregled razvitka Splita od najstarijih naselja do konca XVIII. st.“, 22.

⁶⁸ Isto, 31.-32.

⁶⁹ ARHIĐAKON, T., *Historia Salonitana*, cap. XLIII., 271.

⁷⁰ NOVAK, G., *Povijest Splita*, 115.

⁷¹ NOVAK, G., „Nekoja pitanja iz istorije srednjovjekovnoga Splita. Osnutak grada Splita“, 29.

⁷² BARADA, M., „Nadvrtnik VII. stoljeća iz Kaštel Sućurca“, *Hoffillerov zbornik*, Zaklada tiskare narodnih novina, Zagreb, 1940., str. 417.

⁷³ ARHIĐAKON, T., *Historia Salonitana*, cap. XI., 49.

je značajno utjecala na istočnojadransku obalu s uvjerljivom činjenicom kako je bizantski car upravo odatle poslao svoju osobu od povjerenja u tek nastali Split s cijem provođenja vjerske reforme.⁷⁴ Tomina priča kaže kako je zadatak Ivanova poslanja u Splitu obnova Salonitanske nadbiskupije u sklopu tadašnje Palače. Papin se izaslanik smješta u Palačinom episkopiju koji mu je dodijeljen od strane Velikoga Severa, te je započeo aktivno sa svojom službom čim je stupio u grad. Da bi salonitanska Crkva doživjela reorganizaciju, bilo je potrebno ukloniti svaki ostatak nekadašnjih antičkih tragova. Dioklecijanov mauzolej pretvara u katedralu posvećenu Blaženoj Djevici Mariji, koji se u kolokvijalnom govoru nazivao hramom svetoga Dujma, čiji kult za vrijeme Ivanove misije postaje atraktivnim fenomenom.⁷⁵

Što se tiče političke i crkvene povijesti ovoga doba, od iznimne je važnosti spomenuti splitske sabore iz 925. i 928. godine. Nakon što su Zadar, Trogir i Split prešli iz bizantske jurisdikcije u ruke hrvatskog vladara, kod splitskoga nadbiskupa Ivana II. pojavila se želja za uskrnućem stare crkvene uprave od mora do Drave. To je dovelo do sporova istoimenog prvostupnika s ninskim i zadarskim biskupima.⁷⁶ Splitska je nadbiskupija smatrala da posjeduje pravo na primat kao izravna nasljednica salonitanskoga nadbiskupa, a kao glavni adut zastupali su mišljenje da dolaskom salonitanskoga stanovništva nije prekinut kontinuitet salonitanske crkvene baštine. Čitava se polemika odvijala u splitskoj katedrali, a njezin je rezultat, uz pristanak hrvatskog kralja Tomislava i svećeničke sinode, bio odabir splitskoga nadbiskupa Ivana za metropolita u Dalmaciji. Toj se odluci protivio ninski predstavnik Grgur zbog čijeg se nezadovoljstva sazvao i drugi sabor 928. na kojem su ponovno potvrđeni zaključci s onog iz 925.⁷⁷

Ishodišna događanja crkvenog delikatnog pitanja potaknula su naseljavanje svećeničkog reda svetog Benedikta u prijestolnicu dalmatinske crkvene metropolije. Oni su se smjestili na mjestu nekadašnjeg Sustipanskog groblja u crkvi svetoga Stjepana Prvomučenika od koje je danas sačuvano jako malo, gotovo ništa. Po prvi se put spominje 1020. godine u darovnici čiji sadržaj pripovijeda o darivanju đakona Petra samostanu što upućuje na zaključak da je te godine Samostan već bio u opstojanju. Splitski benediktinci bili su zaslužni za društveni i kulturni napredak stanovništva, počevši od razvijanja pismenosti, učenja o molitvi, obradi zemlje i krčenju šume do poticanja razvoja umjetničkih vještina. Njihovo je boravište bilo zaštićeno borovima ispod kojih se nalazila opatija svetog Stjepana sa svim potrebnim elementima koje je

⁷⁴ BARADA, M., „Episcopus Chroatensis“, *Croatia Sacra*, 1., 1931., str. 161.-215.

⁷⁵ O tome piše: MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, M., „Hagionimi srednjovjekovnog Splita“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, 15., 1985., 286.-288.

⁷⁶ ŠIŠIĆ, F., *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Matica hrvatska, Zagreb, 1925., str. 410.

⁷⁷ MASLAČ, N., „Splitski sabori godine 925 i 928“, *Obnovljeni Život*, vol. 17, br. 2, 1936., str. 71.-76.

Regula svetog Benedikta propisivala. Na razini hrvatske povijesti ostao je značajan zahvaljujući boravku posljednjeg pripadnika iz loze Trpimirovića, Zvonimirovog nasljednika, hrvatskoga kralja Stjepana II.⁷⁸

Osim benediktinaca, svoje su utočište u Splitu, u drugoj polovici 11. stoljeća, pronašle i ženske pripadnice, benediktinke, zahvaljujući angažiranju biskupa Lovre. Njihov se samostan nalazio ispred sjevernog zida Palače, u blizini Zlatnih vrata zajedno s crkvom svete Eufemije. Čitav je kompleks bio zaštićen bedemima od mogućih neprijatelja. Od povijesnog značaja ovo mjesto postaje u 15. stoljeću kada su u unutrašnjosti kapelice, koju je sagradio Juraj Dalmatinac, položeni posmrtni ostatci splitskog nadbiskupa Arnira.⁷⁹ Na taj su način benediktinci utjecali na stvaranje nove urbanističke slike grada koji će se u svakom pogledu nastavljati razvijati stoljećima kasnije.

3.3. Promjene u društvenoj strukturi

Čitava je Dalmacija u razdoblju Rimskoga Carstva bila prostor duboko ukorijenjene rimske civilizacije s prevladavajućim latinskim jezikom i razvijenim urbanističkim utjecajima koji su dolazili iz glavnog grada Carstva. Rimska je sastavnica u svim aspektima života bila toliko jaka da je nadvladala nekadašnje naslijeđeno bogatstvo sačuvano od vremena grčke kolonizacije.⁸⁰ S očuvanim elementima rimske tradicije, Dalmacija, pa tako i antički grad unutar Palače, dolazi u doticaj s priljevom slavenskih naroda čijim se naseljavanjem izvan zidina počinje praćenje razdoblje srednjovjekovlja. Novopridošlo je stanovništvo bilo prisiljeno korespondirati sa Slavenima koji su bili okupljeni u okolici Palače, a kojima nije bilo sklono njihovo naseljavanje i održavanje kontinuiteta salonitanskog grada u sklopu zidina kako u vjerskom, tako i u političkom aspektu.⁸¹ U početku je vladala mirna koegzistencija romanskog i slavenskoga stanovništva o čemu svjedoče sačuvani romanski toponimi za imena gradova i otoka o slavenskome prihvaćanju već postojeće baštine.⁸² Susjedno se stanovništvo počelo međusobno zbližavati nametnutim suradnjama koje je određivao svakodnevni život, ali i vjera, budući da su Slaveni svojim dolaskom počeli prihvaćati kršćanstvo, a nisu bili pokršteni. Njihovim ulaskom u grad i međusobnim povezivanjem sačuvani su svi društveni slojevi koji su

⁷⁸ KARAMAN, L.J., „O starom benediktinskom sasmostanu sv. Stjepana pod borovima u Splitu“, *Novo doba*, br. 94., 21. 04. 1935., str. 9.

⁷⁹ O tome više u: FISKOVIĆ, C., „Iskopine srednjovjekovne crkve Sv. Eufemije u Splitu“, *Historijski zbornik*, br. 1-4, Zagreb, 1948., str. 201.-210.

⁸⁰ JANEKOVIĆ RÖMER, Z., „Slavensko i romansko tkanje dalmatinskog i dubrovačkog identiteta“, 209.

⁸¹ BASIĆ, I., *Poleogeneza Splita na razmeđu kasne antike i ranoga srednjeg vijeka*, 164.

⁸² KLAJČ, N., *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb, Školska knjiga, 1976., str. 40.-43.

se susretali u antičkim gradovima u Dalmaciji poput, *clerus* i *nobiles et populus*.⁸³ Došljačka se populacija infiltrirala u grad radi zapošljavanja, razmjene dobara, ženidbe ili pak, kao predstavnici bizantskih vlasti. U početku su prisustvovali najprimitivnijim poslovima, dok su kasnije, s vremenom, dolazili na sve zahvalnije pozicije u društvu.

Još jedan primjer stvaranja kontakata između dvaju susjedskih naroda jest posredstvo bizantskoga cara koji je službenim dokumentom normalizirao međusobne odnose. Naime, Arhiđakon spominje *sacrum rescriptum*⁸⁴ kao naziv za službeni otpis ili reskript prema kojemu je Salonitancima *de facto* dopušteno naseljavanje u Palači, ali i prelazak vlasništva zemljišta u ruke svojih stanovnika. S druge strane, Slavenima je u okolici Palače izdana naredba (*iussio*) o zabrani ometanja romanskog dijela stanovništva kojim je ukinuto postojeće stanje i dokazan salonitanski gradski kontinuitet.⁸⁵ Salonitancima je izvan zidina bilo potrebno plodno tlo za obradu zemlje, a njihovim je susjedima van Palače trebala poneka lokalna potrepština, stoga je situacija vrlo brzo riješena međusobnim vezama koje su rezultirale njihovim isprepletanjem. Uspješna je komunikacija urodila useljavanjem slavenskoga stanovništva unutar zidina što je dovelo do pohrvaćivanja Palače, budući da su se i jedni i drugi masovno počeli povezivati ženidbenim vezama. Iako je dotada službeni jezik bio latinski, ova je nova društvena pojava uzrokovala stvaranje tzv. dalmatinskog romanskog, ali i narodnog jezika koji je bio nerijetka pojava među pučanskom populacijom.⁸⁶

Slavizacija srednjovjekovnoga Splita proces je karakterističan za 10. i 11. stoljeće, ali ga možemo pratiti kroz cijeli srednji vijek. Ekonomsko-društvena raščlamba ranosrednjovjekovne populacije utjecala je na prosperitet grada u smislu stvaranja podloge za kasniji nastanak i razvitak komune.⁸⁷ Unatoč malobrojnim povijesnim izvorima, s izuzetkom splitskog kroničara, ipak na vidjelo dolazi činjenica kako su etničke različitosti postupno nestajale i pretapale se u novu, jedinstvenu kulturnu civilizaciju. To je razdoblje u kojem dolazi do fragmentacije društva, s obzirom na imovinski status u dvije grupe: *minores* i *maiores*. Ne postoji točna dokumentacija koja utvrđuje jedne i druge, ali s obzirom na latinska imena može se zaključiti kako su *minores* pripadnici slabijeg društvenog statusa koji su živjeli van Palače obrađujući zemlju, bez mogućnosti sudjelovanja u političkom životu grada. Nasuprot njima stajali su *maiores*, pretpostavlja se, članovi utjecajnih krugova gradske elite koji su svojim

⁸³ JANEKOVIĆ RÖMER, Z., *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik, 1999., str. 47., 57.

⁸⁴ ARHIĐAKON, T., *Historia Salonitana*, cap. X., 46.

⁸⁵ ŠIŠIĆ, F., *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, str. 282.

⁸⁶ KEČKEMET, D., *Prošlost Splita*, 35.

⁸⁷ RAUKAR, T., „Društvene strukture dalmatinske komune u srednjem vijeku“, *Jugoslavenski istorijski časopis*, br. 1-4, Zagreb, 1978., str. 104.

imovinskim cenzusom stekli ugledan status i pravo na sudjelovanje u vlasti. S vremenom ova snažnija, ali malobrojnija skupina pojedinaca postat će *nobiles*, točnije plemići, dok inferiornija skupina *minores* postaje *populares*, ili pučanstvo o čemu izvještavaju latinske isprave iz 11. stoljeća.⁸⁸ Viši su pripadnici društvenih slojeva prilikom donošenja određene odluke trebali za njezino provođenje dobiti pristanak nižih članova na gradskim skupštinama riječima *fiat* (lat. *Neka bude!*).⁸⁹

Razvojem splitskog društva u srednjem vijeku dolazi i do preinaka unutar gradskog prostora, no o tome će više biti govora u nastavku rada.

4. SREDNJOVJEKOVNI SPALATUM

4.1. Opće povijesne prilike

Idiom *komuna*⁹⁰ svoje podrijetlo pronalazi u latinskoj istoznačnici *communitas* koja podrazumijeva svojevrsnu zajednicu stanovnika, odnosno općinu koja se s obzirom na sociološki i povijesni aspekt može definirati na dva načina. Prvi jest onaj koji se odnosi na sociološko gledište u kojem se srednjovjekovna komuna promatra kao složena društvena pojava s određenom skupinom ljudi koja tvori društveni sustav u kojemu se proučavaju različiti slojevi društva, njihove uloge i interakcije, sustav životnih vrijednosti i sl. Drugi je oblik definicije onaj povijesni u kojemu se komunalna sredina analizira teritorijalno, s obzirom na distrikt i centar te način na koji je došlo do formiranja manjih gradova u određene zajednice koje svoj prostor iskorištavaju u ekonomske svrhe.⁹¹

U ranom srednjem vijeku manje državnice nisu bile u stanju uspostaviti čvrste organe središnje vlasti, stoga se na lokalnoj razini uspostavljao red dajući povlastice plemićkom sloju koji je upravljao lokalnom srednom, donosio ključne odluke za gradsku zajednicu s pravom suđenja i kažnjavanja svojih podanika. Zapravo je riječ o potpuno nedemokratskom okruženju u današnjem poimanju jer je glavnina splitskog stanovništva bila sastavljena od pučanstva i stanovnika distrikta koji nisu uživali u upravnim, sudskim ili zakonodavnim privilegijama.⁹² U stvarnom pogledu, dalmatinske su komune bile poput države u državi, budući da je svaka od

⁸⁸ RAUKAR, T., „Društvene strukture dalmatinske komune u srednjem vijeku“, 108.

⁸⁹ RAUKAR, T., „*Consilium generale* i sustav vladanja u Splitu u 14. st.“, *Historijski zbornik*, br. XXXVII, str. 95.-98.

⁹⁰ O komunama općenito: STEINDORFF, L., „Stari svijet i novo doba. O formiranju komune na istočnoj obali Jadrana“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 16, Split, 1987., str. 141.-152.

⁹¹ SERGEJEV, D., „Gradska komuna-ishodište naše civilizacije“, *Sociologija i prostor*, br. 75-76, 1982., str. 82.

⁹² CVITANIĆ, A., Iz „Zlatna knjiga grada Splita kao vrelo splitskog statutarnog prava“, *Kulturna baština*, br. 28-29, 1997., str. 133.-134.

njih imala svoj zakonodavni sustav u nadležnosti Velikoga vijeća koje je prema statutarnim odredbama uvodilo pravne norme, te upravne i sudske programe, Komunalnu kuriju, točnije Malo vijeće, zaduženo za nesmetano organiziranje općinskog ustrojstva.⁹³

Komunalno je uređenje, zajedno s počecima širenja grada van zidina, zahtijevalo uspostavu svrhovitih gospodarskih, političkih i društvenih normi kako bi se nesmetano regulirao svakodnevni život u novoj urbanoj sredini. Godine 1240. tadašnji je splitski potestat Gargano de Arscindis dao preurediti komunu izdavanjem nekog Kapitulara čiji tekst danas nije poznat⁹⁴ Ipak, oličenje socijalnog potencijala i razvoja samog grada u srednjem vijeku predstavlja njegov Statut iz 1312. godine sastavljen od strane protestata Percevala, stranca iz talijanskog Ferma, koji je, pretpostavlja se, koristio stariji predložak iz 1240. za pisanje ovog iz 1312. godine.⁹⁵ Tekst Statuta podijeljen je u šest knjiga koje obuhvaćaju upravne, sudske, trgovinske, pomorske, poljoprivredne pa i obiteljske zakonske odredbe. Osim toga, čitajući Statut pronalaze se i urbanističke norme vezane uz očuvanje samog izgleda grada i njegovanja antičkih starina o kojima će se nešto kasnije govoriti tijekom opisivanja urbanističkih promjena.⁹⁶

4.2. Urbanistički zahvati u novonastaloj komunalnoj sredini

Već je naglašeno kako su se prvi urbanistički zahvati u ranom srednjem vijeku, krajem 10. i početkom 11. stoljeća, počeli odvijati van zidina gdje su nicali prvi stambeni objekti pripadnika nižih slojeva društva jer grad postajao prenapučen te je bilo nužno pokrenuti razvijanje prvih predgrađa. U unutrašnjosti se nekadašnje Palače nastojalo iskoristiti dosta staroga ili prilagoditi postojeće stanje dogradnjom ili nadogradnjom. Početak romaničke izgradnje u gradu doveo je do sužavanja nekadašnjih ulica i prolaza s upečatljivim trijemovima te sve veća izgradnja neproporcionalnih prilaza u dijelovima gdje su se zbijali, već napučeni stambeni objekti.⁹⁷ Urbanističke promjene vezane uz ovo razdoblje gradske bit će predstavljeni u nastavku teksta s naglaskom na pojedine objekte.

4.2.1. Fortifikacijski zahvati

Jedan od najvažnijih urbanističkih zahvata srednjovjekovlja jest odluka o izgradnji zida od jugoistočne kule prema moru. U petoj knjizi statuta iz 1312. godine navodi se kako je kurija

⁹³ CVITANIĆ, A., *Pravno uređenje Splitske komune po Statutu iz 1312. godine*, izd. Muzeja grada Splita, Split, 1964., str. 22.-24.

⁹⁴ CVITANIĆ, A., „Uvodna studija“, *Statut grada Splita. Splitsko srednjovjekovno pravo*, Split, 1998. str. 36.

⁹⁵ CVITANIĆ, A., *Iz dalmatinske pravne povijesti*, Split, 2002., str. 86.

⁹⁶ KEČKEMET, D., *Prošlost Splita*, 46.-47.

⁹⁷ FISKOVIĆ, I., „Srednjovjekovna izgradnja i identitet grada Splita“, *Kulturna baština*, br. 19, Split, 1989., str. 31.-32.

dala proglas o dužnosti podizanja zida u razmjeru od kurije Sabaka prema jugu u more.⁹⁸ Cilj komunalne uprave bio je zaštititi južno pročelje Palače kako se s mora ne bi moglo pristupiti direktno u unutrašnjost. Ovakva konstatacija navodi na zaključak kako je zid kule Sabaka trebao biti jednak gradskom bedemu, a budući da je bio uključen u sustav gradskih zidina, ne čudi pojava stambenih objekata u spomenutoj kuriji.⁹⁹

Pojam *maceris* povezan je s jugozapadnim dijelom Palače kojim se imenuje to područje grada, a značenjski odgovara terminu suhozida, točnije konstrukciji načinjenoj od kamenja naslaganih jedan na drugi i međusobno povezanih vapnencom.¹⁰⁰ Kako saznajemo kod Tome Arhiđakona, taj novi dodatak gradu bio je dio obrambenoga sustava i nazivao se *marcerie*,¹⁰¹ a trebao je obraniti grad tijekom rata Trogira i Splita 1243. godine. Ovaj se obrambeni sustav protezao od današnjeg Trga braće Radić, zahvaćao je Obrov, Marmontovu ulicu na sjeveru, te je dalje skretao prema istoku i obuhvaćao sjeverozapadnu kulu Dioklecijanove palače. Te su zidine bile obrambeni štit gradu sve do turskih napada u šesnaestom i sedamnaestom stoljeću.¹⁰²

Istočni dio grada tada su štitile zidine nekadašnje Dioklecijanove palače. Prilikom gradnje zapadnih bedema, bila je porušena jugozapadna kula kako bi se ondje napravio spoj sa zidinama zapadnog burgusa te načinio otvor pod nazivom Morska vrata.¹⁰³ Kao potvrda o postojanju i uklanjanju jedne kule u svrhu spajanja zidina i otvaranja vrata svjedoči slika svetoga Dujma pronađena u crkvi franjevačkog samostana svete Marije na Poljudu, koju je naslikao Girolamo da Santacroce. Zaštitnik grada Splita u lijevoj ruci drži model svoga grada na kojemu je vidljivo pružanje zida od nekadašnje kurije Sabaka do mora.¹⁰⁴ Podizanjem spomenutog bedema Splitski statut dijeli Palaču na dva dijela tako da se bedem predgrađa naziva *murus burghi*, a da se zidine starijeg dijela, nazivaju *murus civitatis*.¹⁰⁵

4.2.2. Trgovi

U tek ustanovljenom predgrađu, uz glavni Trg svetoga Dujma, spominje se i novonastali Trg svetog Lovre (*platea Sancti Laurentii*)¹⁰⁶ u funkciji današnjeg Narodnog trga. Njime je

⁹⁸ Statut grada Splita, Splitsko srednjovjekovno pravo, (ur. CVITANIĆ, A.), Split, Književni krug, 1998., V., str. 725.

⁹⁹ GRGA, N., *Povijest Splita*, 523.-525.

¹⁰⁰ NOVAK, G., „Gradski bedemi, javne zgrade i ulice u srednjovjekovnom Splitu“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 1, Split, 1949., str. 103.

¹⁰¹ ARHIĐAKON, T., *Historia Salonitana*, cap. XLV., 293.

¹⁰² RAPANIĆ, Ž., *Od carske palače do srednjovjekovne općine*, 193.

¹⁰³ GRGA, N., *Povijest Splita*, 525.

¹⁰⁴ Isto, 526.

¹⁰⁵ NOVAK, G., „Gradski bedemi, javne zgrade i ulice u srednjovjekovnom Splitu“, 105.

¹⁰⁶ *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, (SMIČIKLAS, T.), Zagreb, Tisak Dioničke tiskare, 1904., V., str. 192.

došlo do širenja gradskog prostora u blizini glavne trgovačke ulice. Taj je trg za Split bio od iznimne važnosti, budući da je širenjem izvan stare gradske jezgre grad dobio novo društveno okupljalište. Njegova funkcija bila je namijenjena suđenju i potpisivanju važnih ugovora, a ondje se ujedno nalazilo i novo društveno i gospodarsko središte Komune.¹⁰⁷ Prije pojave istoimenoga trga čitav se društveni život odvijao na glavnom trgu Palače, Peristilu, na kojemu su se nalazili crkva, nadbiskupija i kaptol s jedne strane te gradska palača nasuprot katedralnom sklopu.¹⁰⁸ Uz Trg svetog Dujma, navodi se ime *Platea plancati*, u prijevodu Popločani trg (Peristil), kao centar za izradu isprava.¹⁰⁹ Dakle, srednjovjekovni je Split, uz Trg svetog Lovre, imao još dobro poznati Peristil kao središnji trg, koji se u srednjem vijeku nazivao Trgom svetog Dujma ili Popločanim trgom, te Pisturu, točnije, područje poslije (iza) kule.¹¹⁰ Kako se Pistura nalazila van grada, formirala su se 2 gradska trga, Lovrin i Dujmov. Njegova vrata (*porta Pistorii*) preuzela su ulogu glavnog ulaza u grad sa sjeverne strane nakon što je došlo do zazidavanja sjevernih vrata nekadašnje Palače.¹¹¹

Na taj se način antički *Spalatum* formirao u srednjovjekovni grad progresivnim i postupnim širenjem svojih urbanih dijelova izvan gradskih zidina.¹¹² S vremenom, šireći se i rastući, Split dobiva tzv. bicentričan oblik, karakterističan i često susretljiv u primjerima mnogih europskih srednjovjekovnih gradova.¹¹³ Primjerom izgradnje Trga svetoga Lovre kao novog svjetovnog središta, uskoro je izgrađena i općinska palača koja je, također uzrokovala prebacivanje socijalnoga života iz starije gradske jezgre prema nekadašnjoj periferiji, sada novom središtu grada.

4.2.3. Gradska vrata i kvartovi

Kako bi se mogao što bolje opisati smjer pružanja svih zidina srednjovjekovnoga grada iz 13., s prijelazom na 14. stoljeće, potrebno je još istaknuti prolaze koji su omogućavali ulazak u grad s različitih strana. Sredinom 14. stoljeća na jednom od sastanaka Velikoga vijeća izabrana je straža sa svaki ulaz u grad te se iz sačuvanih podataka s te sjednice spominju Vrata od mora (*porta maris*) pomoću kojih se na zapadu ulazilo u grad: Vrata mesnice, Vrata Pisture, Nova vrata i Vrata Grota.¹¹⁴ Vrata Pisture bila su smještena u blizini Dioklecijanova zida, na

¹⁰⁷ NOVAK, G., „Gradski bedemi, javne zgrade i ulice u srednjovjekovnom Splitu“, 109.

¹⁰⁸ *Codex diplomaticus*, V., 193.

¹⁰⁹ Isto, VI., 270.

¹¹⁰ NOVAK, G., „Gradski bedemi, javne zgrade i ulice u srednjovjekovnom Splitu“, 110.

¹¹¹ ANDRIĆ, T., *Povijest Splita u srednjem vijeku*, 39.

¹¹² O ovome piše: FISKOVIĆ, I., „Srednjovjekovna izgradnja i identitet grada Splita“, *Kulturna baština*, br. 19, Split 1989., str. 28.-50.

¹¹³ MARASOVIĆ, T., „Graditeljstvo starohrvatskoga doba u Dalmaciji“, *Priilog proučavanju ranosrednjovjekovnoga grada*, Split, 1994., str. 225.

¹¹⁴ NOVAK, G., *Povijest Splita*, 539.

mjestu gdje se danas nalazi vrh Bosanske ulice, a o njihovom postojanju svjedoči zaključak sjednice Velikoga vijeća iz 1358. godine koja govori o benediktinskom samostanu pokraj spomenutih vrata.¹¹⁵ *Porta nova* bio je ulaz koji je označavao Nova vrata probijena u zidu Dioklecijanove palače. Ona su već bila u ophodnji prije sastavljanja Statuta iz 1312. koji je nalagao da se bez iznimke poploča glavna ulica od tih vrata do Trga svetog Dujma (Peristol).¹¹⁶ Vrata Pisture poprimila su ulogu nekadašnjih Zlatnih vrata, a istočna (Srebrena) vrata Palače su se također zazidala radi sigurnosti pa su kraj njih probijena nova, mala pješačka vrata koja još uvijek postoje.¹¹⁷ Na mjestu današnjeg samostana konventualaca, u 13. stoljeću nalazio se franjevački samostan¹¹⁸ kojemu je, Veliko vijeće na jednom od svojih okupljanja, dopustilo reupotrebu nekadašnjih vrata koja bi omogućila lakši pristup vjernicima u crkvu. Pretpostavlja se da je riječ o Vratima mesnice koja su se nalazila u blizini *Porta maris*.¹¹⁹

Kratkim prikazom najvažnijih ulaza u srednjovjekovni Split, može se prikazati prostorni raspored zidina s prijelaza iz 13. u 14. stoljeće koji su na sjeveru obuhvaćali sjeverozapadni zid Dioklecijanove palače i kretali se u smjeru sjever-sjeverozapad, sve do današnje Ulice kralja Tomislava i Marmontove ulice prema južnom zidu. Južni bedem podrazumijevao je jugozapadne Dioklecijanove kule u pravcu istok-zapad, a njegova je kretanja sezala sve do današnje ulice Obrov, zapadno od crkve Svetoga Duha kako bi se spojili sa sjevernim zidinama.¹²⁰

Jedna od dosad ne viđenih pojava, jest podjela grada na četiri distrikta ili kvartira s takvim rasporedom da su se dva distrikta (Sveti Dujam i Sveti Martin) nalazila u staroj gradskoj jezgri, a druga dva novija (Sveta Marija i Sveta Klara) izvan Plače.¹²¹ U razdoblju od tri mjeseca birao se nadležnik zadužen za nadziranje ulica, putova, zdenaca i mostova u svojoj kontrati.¹²²

4.2.4. Ulice

Unatoč vrlo siromašnim podacima, srednjovjekovni je Split imao vrlo razvijenu infrastrukturu gradskih ulica koje su bile dobro povezane, a čija se prostornost sačuvala i do danas. Pridavala im se izrazita važnost, budući da su shvaćene kao središta svih aspekata ljudskoga života, a bez takvih cjelina nije bilo moguće održavati ispravan gradski poredak.¹²³

¹¹⁵ Isto, 539.

¹¹⁶ *Statut grada Splita*, V., 723.

¹¹⁷ NOVAK, G., „Gradski bedemi, javne zgrade i ulice u srednjovjekovnom Splitu“, 106.

¹¹⁸ Vidjeti o tome u: FISKOVIĆ, C., „O samostanu konventualaca u Splitu“, *Kulturna baština*, br. 6, Split, 1985., str. 3.-21.

¹¹⁹ NOVAK, G., *Povijest Splita*, 540.

¹²⁰ NOVAK, G., „Gradski bedemi, javne zgrade i ulice u srednjovjekovnom Splitu“, 107.

¹²¹ RAPANIĆ, Ž., *Od carske palače do srednjovjekovne općine*, 193.

¹²² *Statut grada Splita*, V., 721.

¹²³ FISKOVIĆ, I., „Srednjovjekovna izgradnja i identitet grada Splita“, 35.

Reambulacija iz 1397. spominje dvije ulice: prvu čiji je smjer vodio do nadbiskupske kurije i drugu koja se pružala do marcerija.¹²⁴ Glavna je ulica bila ona koja je povezivala Nova vrata s Popločanim trgom (Peristilom), a prema naredbama komunalnih vlasti, sve ulice u gradu, uključujući i glavnu trebale su biti popločane i popravljene. Za spomenutu odredbu teretili su se građani koji su morali tu dužnost izvršavati u ulici u kojoj se nalazila njihova kuća. U slučaju neispravno popločanih ulica, vlasnik stambenoga objekta u trebao je izvršiti odgovarajući popravak.¹²⁵

4.2.8. Srednjovjekovne kuće

Kao što je već spomenuto, prvi su se stambeni objekti formirali nakon dolaska izbjeglih Salonitanaca u grad koji su bili prisiljeni adaptirati neiskorištene prostore nekadašnje Palače u svoje domove. Prva etapa formiranja stambenih kuća odvijala se u razdoblju predromanike čiji je stil izgradnje zacrtao put stvaranju srednjovjekovne gradske fizionomije.¹²⁶ Ono što je sačuvano od stambene arhitekture, prije pojave romaničkih i gotičkih kuća u Splitu, netom nakon doseljavanja Salonitanaca i njihovog pretapanja sa slavenskim/hrvatskim stanovništvom, svjedoči o jako dobro sačuvanoj uličnoj mreži i povijesnoj jezgri grada te o činjenici da su kasnije kuće nastale prema ranosrednjovjekovnom kalupu.¹²⁷ Podizanjem novih salonitanskih kuća gubi se ortogonalna mreža ulica i stječe se prepoznatljivi (rano)srednjovjekovni izgled. Njihovom zatvorenosti i zbijenosti dolazi do uništavanja *prozračnosti* rimskih ulica i stvaranja potrebe za širenje grada van zidina.¹²⁸ Ranosrednjovjekovne kuće bile su prepoznatljive po nastojanju prilagođavanja već postojećoj antičkoj arhitekturi; često su nadograđivane na već prethodnu matricu. Bile su to uske dvokatnice s minimalnim brojem katova i prostorija, kvadratnog tlocrta s drvenim stepenicama koje su međusobno povezivale etaže. Zbog malobrojnih povijesnih izvora o ovoj temi, nemoguće je prikazati potpunu funkcionalnu namjenu pojedinih prostorija. Pretpostavlja da se u prizemlju nalazio ulaz u kuću s konobom odakle se penjalo na prvi kat gdje su se nalazile spavaće sobe, a na etaži iznad bila je smještena kuhinja i blagavaonica. Ovo je kosturski primjer najtipičnijeg predromaničkog stambenog objekta koji će se pojavljivati u kasnijim razdobljima kao nužan preduvjet za kasniji razvoj stambene izgradnje.¹²⁹

¹²⁴ NOVAK, G., *Povijest Splita*, 535.

¹²⁵ *Statut grada Splita*, V., 721.

¹²⁶ MARASOVIĆ, T., „Razvoj stambene kuće u Splitu od ranog srednjeg vijeka do danas“, *Zbornik Društva inženjera i tehničara u Splitu*, Split, 1958., str. 97.

¹²⁷ JOVIĆ GAZIĆ, V., „Razvoj grada od kasne antike prema srednjem vijeku: Dubrovnik, Split, Trogir, Zadar – stanje istraženosti“, *Archaeologia Adriatica*, vol. 5, br. 1, 2012., str. 173.

¹²⁸ FISKOVIĆ, I., *Srednjovjekovna izgradnja i identitet grada Splita*, 37.

¹²⁹ MARASOVIĆ, T., „Razvoj stambene kuće u Splitu od ranog srednjeg vijeka do danas“, 98.

Urbanistička se arhitektura srednjovjekovnoga Splita očituje i u gradnji stambenih objekata, međutim eksterijer kuća moguće je samo djelomično rekonstruirati s obzirom na vrlo mali broj sačuvanih dokumenata koji govore o ovoj tematici. Današnja je srednjovjekovna matrica grada Splita relativno dobro sačuvana, pa je moguće naići na ostatke kuća, prozora, vrata itd.¹³⁰ U srednjovjekovnom Splitu najčešće su se gradile drvene kuće i takve su bile mjesto stanovanja za one siromašnije slojeve društva koji su svoje domove podizali, u predgrađima van zidina.¹³¹ Manjak novca kod splitskih težaka uzrokovao je skromnost njihovih kuća koje su se ubrzano raspadale usred nezahvalnih vremenskih neprilika.¹³² U literaturi se nazivaju *domus uiminea* ili *domus de lignamine*, u prijevodu, drvene kuće ili kuće od pruća vrlo prostog karaktera s jednom etažom, tj. prizemnice.¹³³ Odredbom Statuta, one kuće koje su bile načinjene od organskog materijala trebale su biti zamijenjene onima od kamena u slučaju poplava ili požara.¹³⁴

Vrlo živopisan stambeni urbanistički koncept s prijelaza s 13. na 14. stoljeće potvrđuju dvije novonastale ulice. Ponovno je oživljena Ulica od Grota koja se koristila u carsko doba čija je dužina obuhvaćala prostor od Peristila do Morskih vrata. Kasnije je postala značajna u ekonomskom smislu za transport robe od vrata Pisture do mora.¹³⁵ Druga je ulica bila ona koja je pratila rimski dekuman. Obje su bile bogato nakićene romaničkim uzdužnim kamenim kućama, prvenstveno dvokatnicama.¹³⁶

Kasnije srednjovjekovne splitske kuće, one unutar Palače i u bivšem burgusu, građene su na nekoliko katova s različitim obilježjima stanovanja, stoga se moglo raditi o kulama, kućama, prizemnicama ili mirinama.¹³⁷ O brizi splitske komune za svaku kuću smještenu unutar ili uza zidine, svjedoči i odredba Statuta koja je nalagala kaznu za sve one koji bi se usudili prodati, otuđiti ili prepustiti neku od spomenutih objekata. U protivnom bi kula, kuća ili potleušica zauvijek pripala u ruke vlasništva komune grada Splita.¹³⁸ Princip

¹³⁰ FISKOVIĆ, C., „Romaničke kuće u Splitu i Trogiru“, *Starohrvatska prosvjeta*, vol. 3, br. 2, 1952., str. 129.

¹³¹ ZELIĆ, D., „Wooden Houses in the Statutes and Urban Landscapes of Medieval Dalmatian Communes“, u: *Splitski statut iz 1312. godine: povijest i pravo povodom 700. obljetnice*, (ur. RADIĆ, Ž., TROGRLIĆ, M., MECCARELLI, M., STEINDORFF, L.), Split, 2015., str. 494.-495.

¹³² Isto, 499.

¹³³ ANČIĆ, M., „Na rubu održanja. Demografska situacija Splita u 13. stoljeću“, *Munuscula in honorem Željko Rapanić, Zbornik povodom osamdesetog rođendana*, Zagreb, 2012., str. 389.

¹³⁴ *Statut grada Splita*, VI., 769.

¹³⁵ ANDRIĆ, T., *Život u srednjovjekovnom Splitu: svakodnevica obrtnika u 14. i 15. stoljeću*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Split: Odsjek za povijest filozofskog fakulteta, 2018., str. 7.

¹³⁶ PEROJEVIĆ, S., MARASOVIĆ, K., MARASOVIĆ, J., „Istraživanja Dioklecijanove palače od 1985. do 2005. godine“, u: *Dioklecijan, Tetrarhija i Dioklecijanova palača, o 1700. obljetnici postojanja*, Zbornik radova, Split, 2009., str. 187.-192.

¹³⁷ NOVAK, G., *Povijest Splita*, 530.

¹³⁸ *Statut grada Splita*, VI., 795.

gradnje u Splitu karakterizira uske, izdužene i visoke kuće s jednim, dvama ili trima katovima, najčešće s jednom sobom na svakom katu, a ponekad i više, ovisno o broju prozora koje objekt posjeduje jer se nastojalo graditi na način da svaka soba ima prozor s pogledom na ulicu.¹³⁹ Domovi imućnijih građana sadržavali su rustične kamene lukove na nadvratnicama ili prozorima koji su mogli uključivati poneki vijenac, ukras ili životinjsku glavu koja se može susresti i dandanas.¹⁴⁰

Gradnjom romaničkih kuća Split postaje pravi srednjovjekovni grad čime je završen proces preobrazbe Palače koja sada čini jedan od njegovih temeljnih i najvažnijih djelova, zaslužnih za formiranje novonastalog gradskog tkiva.

5. ZAKLJUČAK

Sve što je do sada navedeno rezultira sumiranjem jedinstvenog zaključka o urbanističkom rastu grada Splita u razdoblju od izgradnje Dioklecijanove palače pa do uspostavljanja prve splitske komunalne vlasti. Ovo poduže povijesno razdoblje od kasne antike pa do ranoga i dijelom razvijenoga srednjega vijeka bilo je već unaprijed određeno rimskom matricom Palače koja je prvobitno obnašala ulogu temeljnog gradskog tkiva. Zbjegom salonitanskog stanovništva pod njezino okrilje te njihovim srastanjem sa susjednom slavenskom populacijom, dolazi do degradacije arhitektonskog sklopa Palače. Upravo je to predstavljalo temelj budućem formiranju srednjovjekovnoga grada. Uništavanje Palačine antičke prostorne konstrukcije dovodi do nastanjanja izbjegle grupacije koja je bila prisiljena ponovno iskoristiti navedene objekte u stambene svrhe. Sve ono što je u rimskom svijetu bilo sakralno, sada postaje profano. Paralelno, urbanističkim širenjem dolazi do razvoja crkvene organizacije i stvaranja prve splitske nadbiskupije o čemu svjedoči Toma Arhiđakon spominjući život i djelo Ivana Ravenjanina. Kršćanstvo je kristijanizacijom Dioklecijanova mauzoleja i formiranjem crkvenih institucija u Splitu održavalo svoj potpuni kontinuitet. Na polju društvene strukture došlo je do prisiljene koegzistencije dvaju etničkih skupina što je omogućilo društvenu slavizaciju ili čak krotizaciju srednjovjekovnoga Splita te izdvajanje više i niže klase. Pojavom komunalnoga uređenja, koja je rezultirala objavama Statuta grada, Split je zaradio poseban urbanistički status, zavidan brojnim dalmatinskim gradovima. Koliko je splitska komuna bila razvijena svjedoče kulturni, arhitektonski i ekonomski aspekti grada. Ovaj rad bazirao se na urbanističkom pregledu procesa prerastanja kasnoantičke Palače u

¹³⁹ FISKOVIĆ, C., „Romaničke kuće u Spitu i Trogiru“, 134.

¹⁴⁰ KEČKEMET, D., *Prošlost Splita*, 51.

ranosrednjovjekovni grad, no sliku grada ocrtavaju i dalje neophodne urbanističke preinake u razvijenom srednjem vijeku.

Proširenje ulica, pojava prvih kamenih kuća u vlasništvu splitskih plemića kao i stvaranje predgrađa na zapadu ostavilo je bogatu kulturno-povijesnu riznicu kasnijim generacijama koje su ovaj grad održavale na prethodnim stečevinama.

6. IZVORI I LITERATURA

Objavljeni izvori:

1. ARHIĐAKON, T., *Historia Salonitana: povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika. / Historia Salonitana: historia salonitarum atque spalatinorum pontificum*, predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik, (PERIĆ, O., povijesni komentar MATIJEVIĆ SOKOL, M., studija „Toma Arhiđakon i njegovo djelo“, KATIČIĆ, R.), Split: Književni krug, 2003.
2. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, (SMIČIKLAS, T.), Zagreb, Tisak Dioničke tiskare, 1904.
3. *Statut grada Splita: Splitsko srednjovjekovno pravo / Statuta civitas Spalati: Ius Spalatense medii aevi*, (ur. CVITANIĆ, A.), Književni krug, Split, 1998.

Literatura:

1. ANČIĆ, M., „Na rubu održanja. Demografska situacija Splita u 13. stoljeću“, *Munuscula in honorem Željko Rapanić, Zbornik povodom osamdesetog rođendana*, Zagreb, 2012., str. 385.-394.
2. ANDRIĆ, T., *Povijest Splita u srednjem vijeku, udžbenik za studente*, Leykam, Zagreb-Split, 2020.
3. ANDRIĆ, T., *Život u srednjovjekovnom Splitu: svakodnevica obrtnika u 14. i 15. stoljeću*, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Split: Odsjek za povijest filozofskog fakulteta, 2018.
4. BARADA, M., „Episcopus Chroatensis“, Zagreb, *Croatia Sacra*, 1, 1931., str. 161.-215.
5. BARADA, M., „Nadvrtnik VII. stoljeća iz Kaštel Sućurca“, *Hoffillerov zbornik*, Zaklada tiskare narodnih novina, Zagreb, 1940., god. XX, br. 73, Split, 28 . III. 1937.
6. BASIĆ, I., „Gradovi obalne Dalmacije u *De administrando imperio*: najstarija povijest Splita u svjetlu dvaju pojmova Konstantina VII Porfirogeneta“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, vol. 42, br. 1, 2010., str. 65.-82.

7. BASIC, I., „Nova razmatranja o kristijanizaciji Dioklecijanova mauzoleja“, *Starohrvatska prosvjeta*, vol. III, br. 43, 2016., str. 165.-196.
8. BASIC, I., „*Venerabilis presul Iohannes*. Historijski Ivan Ravenjanin i začetci crkvene organizacije u Splitu u 7. stoljeću“, *Povijesni prilozi*, br. 29., Zagreb, 2005., str. 7.-28.
9. BASIC, I., *Poleogeneza Splita na razmeđu kasne antike i ranoga srednjeg vijeka*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb, 2013.
10. BELAMARIĆ, J., „Gynaceum Iovense Dalmatiae – Aspalatho“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 40, br. 1, 2005. str. 5-33.
11. BELAMARIĆ, J., *Gospe od Zvonika u Splitu*, Zagreb, *Monumenta Croatica*, 1991.
12. BULIĆ, F., „O godini razorenja Solina“, *Bull.Dalm.*, 29 / 1906., pretiskano u: Bulić, F., *Izabrani spisi.*, (Cambi, N.), Split, 1984., str. 291.-331.
13. BULIĆ, F., *Car Dioklecijan : njegovo ime, njegova domovina i mjesto, gdje se rodio, kada, gdje i kako je umro: povjesno-kritična rasprava*, Zagreb, Tisak Kr. zemaljske tiskare, 1918.
14. BULIĆ, F., JELIĆ, L., RUTAR, S., *Vodja po Spljetu i Solinu*, pretisak iz 1984., Naklada Nediljko Dominović, Zagreb, 2019.
15. BULIĆ, F., KARAMAN, LJ., *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Ex libris, Zagreb, 2006.
16. CVITANIĆ, A., „Zlatna knjiga grada Splita kao vrelo splitskog statutarnog prava.“, *Kulturna baština*, br. 28-29, 1997., str. 133.-146.
17. CVITANIĆ, A., *Iz dalmatinske pravne povijesti*, Split, 2002.
18. CVITANIĆ, A., *Pravno uređenje Splitske komune po Statutu iz 1312. godine*, izd. Muzeja grada Splita, Split, 1964.
19. ČORALIĆ, L., PRIJATELJ-PAVIČIĆ, I., „Prilog poznavanju splitske crkvice Gospe od Zvonika“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 39, br. 1, Split 2005., str. 355-377.
20. FARLATI, D., *Illyricum Sacrum*, vol. I., Venetis, 1751.
21. FISKOVIĆ, C., „O samostanu konventualaca u Splitu“, *Kulturna baština*, br. 6, Split, 1985., str. 3.-21.
22. FISKOVIĆ, C., „Romaničke kuće u Splitu i Trogiru“, *Starohrvatska prosvjeta*, vol. 3, br. 2, 1952., str. 129.-178.
23. FISKOVIĆ, C., „Iskopine srednjovjekovne crkve Sv. Eufemije u Splitu“, *Historijski zbornik*, br. 1-4, Zagreb 1948., str. 201.-210.
24. FISKOVIĆ, I., „Srednjovjekovna izgradnja i identitet grada Splita“, *Kulturna baština*, br. 19, Split 1989., str. 28.-50.

25. GABRIČEVIĆ, B., *Tragom tekstilne manufakture u staroj Saloni*, Slobodna Dalmacija, Split, br. 3485., 1956.
26. GUNJAČA, S., „Obnavljanje života u Dalmaciji poslije pada Salone“, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji. Knj. II. Rasprave*, Zagreb, Školska knjiga, 1973., str. 33.-73.
27. JANEKOVIĆ RÖMER, Z., „Slavenko i romansko tkanje dalmatinskog i dubrovačkog identiteta“, *Povijest hrvatskog jezika: Književnost i kultura devedesetih: zbornik radova 40. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb, 2011., str. 207.-226.
28. JANEKOVIĆ RÖMER, Z., *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zagreb-Dubrovnik, 1999.
29. JELASKA, J., *Veli Varoš: U povodu 1700 godina grada Splita*, Split, 2005.
30. JELIĆ, L., „Zvonik splitske stolne crkve“, *Vjesnik hrvatskog arheološkog društva*, br. 1, Zagreb, 1985., str. 29.-95.
31. JOVIĆ GAZIĆ, V., „Razvoj grada od kasne antike prema srednjem vijeku: Dubrovnik, Split, Trogir, Zadar – stanje istraženosti“, *Archaeologia Adriatica*, vol. 5, br. 1, 2012., str. 151.-196.
32. KARAMAN, LJ., „Gospa od Zvonika“, *Novo doba*, god. XX, br. 73, Split, 28. III. 1937., str. 5.-6.
33. KARAMAN, LJ., „O počecima srednjovjekovnog Splita do godine 800.“, *Hoffillerov zbornik*, Zagreb, 1940.
34. KARAMAN, LJ., „O starom benediktinskom samostanu sv. Stjepana pod borovima u Splitu“, *Novo doba*, br. 94., 21. 04. 1935., str. 9.-11.
35. KARAMAN, LJ., „O zvoniku splitske katedrale“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 11, br. 1, 1959., str. 5.-11.
36. KATIČIĆ, R., „Vetustiores ecclesiae Spalatensis memoriae“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, br.17, 1987., str. 17.-51.
37. KEČKEMET, D., *Prošlost Splita*, Marjan tisak, Split, 2002.
38. KLAIĆ, N., *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb, Školska knjiga, 1976.
39. MARASOVIĆ, K., MARASOVIĆ, T., „Naseljavanje Dioklecijanove Palače“, *Munuscula in honorem Željko Rapanić, Zbornik povodom osamdesetog rođendana*, Zagreb, 2012., str. 93.-114.
40. MARASOVIĆ, T., „Istraživanje ranosrednjovjekovne crkve sv. Mihovila na obali u Splitu“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 12, Split, 1982., 111.-126.

41. MARASOVIĆ, T., „Kratak pregled razvitka Splita od najstarijih naselja do konca XVIII. st.“, *Urbs. Urbanistički planovi i realizacije*, br.6., Split, 1957.-1977., str. 19.-24.
42. MARASOVIĆ, T., „Razvoj stambene kuće u Splitu od ranog srednjeg vijeka do danas“, *Zbornik Društva inženjera i tehničara u Splitu*, Split, 1958., str. 97.-110.
43. MARASOVIĆ, T., *Dioklecijanova palača*, Beograd, Sloboda, 1982.
44. MARASOVIĆ, T., *Graditeljstvo starohrvatskoga doba u Dalmaciji*, Split, Književni krug, 1994.
45. MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ, M., „Hagionimi srednjovjekovnog Splita“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. III, br.15, 1985., 286.-288.
46. MASLAČ, N., „Splitski sabori godine 925 i 928“, *Obnovljeni Život*, vol. 17, br. 2, 1936., str. 70.-78.
47. NOVAK, G. *Povijest Splita: Od predhistorijskih vremena do definitivnog gubitka pune autonomije 1420. godine*, knjiga prva, Škuna, Split, 2005.
48. NOVAK, G., „Gradski bedemi, javne zgrade i ulice u srednjovjekovnom Splitu“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 1, Split 1949., str. 103.-114.
49. NOVAK, G., „Nekoja pitanja iz istorije srednjovjekovnoga Splita. Osnutak grada Splita“, *Starohrvatska prosvjeta*, br. 1-2, 1928., str. 1.-36.
50. PEROJEVIĆ, S., MARASOVIĆ, K., MARASOVIĆ, J., „Istraživanja Dioklecijanove palače od 1985. do 2005. godine“, u: *Dioklecijan, Tetrarhija i Dioklecijanova palača, o 1700. obljetnici postojanja*, Zbornik radova, Split, 2009.
51. RAPANIĆ, Ž., *Od carske palače do srednjovjekovne općine*, Split, Književni krug, 2007.
52. RAUKAR, T., „*Consilium generale* i sustav vladanja u Splitu u 14. st.“, *Historijski zbornik*, br. XXXVII, str. 87.-103. -
53. RAUKAR, T., „Društvene strukture dalmatinske komune u srednjem vijeku“, *Jugoslavenski istorijski časopis*, br. 1-4, Zagreb 1978., str. 102.-110.
54. SERGEJEV, D., „Gradska komuna-ishodište naše civilizacije“, *Sociologija i prostor*, br. 75-76, 1982., str. 81.-89.
55. SLUKAN ALTIĆ, M., *Povijesna kartografija*, Samobor, 2003.
56. STEINDORFF, L., „Stari svijet i novo doba. O formiranju komune na istočnoj obali Jadrana“, *Starohrvatska prosvjeta*, ser. 3, sv. 16, Split, 1987., str. 141.-152.
57. SUIĆ, M., *Antički grad na istočnom Jadranu*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1976.
58. ŠIŠIĆ, F., *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Matica hrvatska, Zagreb, 1925.

59. VOJNOVIĆ, B., „Sveti Duje - zaštitnik Splita“, *Etnološka tribina*, vol. 22, br. 15, 1995., str. 175.-183.
60. ZELIĆ, D., „Wooden Houses in the Statutes and Urban Landscapes of Medieval Dalmatian Communes“, u: *Splitski statut iz 1312. godine: povijest i pravo povodom 700. obljetnice*, (RADIĆ, Ž., TROGLIĆ, M., MECCARELLI, M., STEINDORFF, L.), Split, 2015., str. 489.-504.
61. ZELLIER, J., HEBRARD., E., M., *Spalato: le Palais de Dioclétien*, Paris, Ch. Massin, 1912.

SAŽETAK

Završni rad naslova *Urbanistički razvoj Splita od kasne antike do ranog srednjeg vijeka* bavi se povijesnom analizom događaja koji su uvjetovali, ali i omogućili formiranje srednjovjekovnoga grada od kasne antike u 4. stoljeću pa sve do razvijenoga srednjega vijeka u 13. stoljeću. U Uvodu se u najkraćim crtama čitatelja upoznaje s glavnim smjernicama razvoja samog grada, dok se u prvom poglavlju pod naslovom Kasna antika prikazuje antički *Spalatum* i povijesno ga kontekstualizira s obzirom na Dioklecijana i njegovu vladavinu, te trenutak u kojemu se počela graditi Palača na splitskome poluotoku. Objasnjava se podrijetlo nastanka splitskoga toponima kao i njegovo smještanje u rimski *ager centuriatus*. Detaljno se prikazuje gradsko tkivo tadašnje Palače te se iscrpno seciraju najvažnije urbanističke značajke i navodi se njihova izvorna namjena. Nakon zaokružene cjeline o rimskoj urbanoj sredini koja je stvorila temelj za nastanak kasnijeg grada, čitatelja se upoznaje s glavnim poglavljem pod naslovom Prelazak iz antike u rani srednji vijek s ključnim preduvjetima zaslužnima za stvaranje srednjovjekovne urbane sredine. Zbog iscrpnosti podataka posljednje poglavlje Srednjovjekovni *Spalatum* ocrta isključivo urbanističke zahvate splitskog komunalnog uređenja u razdoblju od 11. do 13. stoljeća. Naglasak se stavlja na primarne arhitektonske čimbenike, dotad ne viđene u antici ili ranom srednjovjekovlju, poput novog zapadnog predgrađa, širenja ulica i trgova, izgradnje prvih kuća i dr. U Zaključku se sumiraju osnovne komponente rada i izriče se temeljna svrha pisanja.

URBAN DEVELOPMENT OF SPLIT FROM LATE ANTIQUITY TO THE EARLY MIDDLE AGES

ABSTRACT

This paper entitled URBAN DEVELOPMENT OF SPLIT FROM LATE ANTIQUE TO EARLY MIDDLE AGES in detail provides an overall picture of the urban changes in the period from the 5th to the 11th century, with a brief emphasis on the 12th and 13th centuries. The most important theses include those items related to the transformation of the ancient Palace into a medieval city. So, these are the changes in the city fabric that were influenced by urban, social, and even sacred factors after Diocletian's death until the settlement of the Salonitan neighboring population in the Palace. Their immigration leads to the re-use of the most important parts of the Palace, which change their sacred function to a profane one. In order to get the best possible overview of all architectural interventions and achieve a rounded picture of what is being discussed, a part of the urban interventions during the time of the Split municipal government is also mentioned. Consequently, there is a clear crystallization of the fundamental intentions that are being sought to be achieved in this work, which is about monitoring the development of the city space and the transformation of Diocletian's Palace into a medieval city. The goal is to inform the reader about the key items that influenced the transformation of the Palace in order to get a clear impression of ancient Spalatum as well as medieval Split.

KEYWORDS: urban planning, Diocletian's Palace, Split, late antiquity, (early) Middle Ages, Salonitans, commune

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja Anamaria Špar, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja magistra/magistrice Hrvatskog jezika i književnosti i Povjesti, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mogega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskoga rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, rujan 2022.g.

Potpis

Anamaria Špar

IZJAVA O POHRANI ZAVRŠNOG / DIPLOMSKOG RADA U DIGITALNI
REPOZITORIJ FILOZOFSKOG FAKULTETA U SPLITU

STUDENT/ICA	Anamaria Spar
NASLOV RADA	"Urbanistički razvoj Splita od kasne antike do ranog srednjeg vijeka"
VRSTA RADA	završni rad
ZNANSTVENO PODRUČJE	Povijest, humanistika
ZNANSTVENO POLJE	Povijest
MENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	izv. prof. dr. sc. Tonija Anđrić
KOMENTOR/ICA (ime, prezime, zvanje)	/
ČLANOVI POVJERENSTVA (ime, prezime, zvanje)	1. doc. dr. sc. Nikša Varezić 2. izv. prof. dr. sc. Tonija Anđrić 3. Zvonimir Forker, asistent

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/ica predanog završnog/diplomskog rada (zaokružiti odgovarajuće) i da sadržaj njegove elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane urednog rada. Slažem se da taj rad, koji će biti trajno pohranjen u Digitalnom repozitoriju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu i javno dostupnom repozitoriju Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o znanstvenoj djelatnosti i visokom obrazovanju, NN br. 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 02/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14, 60/15, 131/17), bude (zaokružiti odgovarajuće):

- a.) u otvorenom pristupu
- b.) rad dostupan studentima i djelatnicima Filozofskog fakulteta u Splitu
- c.) rad dostupan široj javnosti, ali nakon proteka 6/12/24 mjeseci (zaokružiti odgovarajući broj mjeseci)

U slučaju potrebe dodatnog ograničavanja pristupa Vašem ocjenskom radu, podnosi se obrazloženi zahtjev nadležnom tijelu u ustanovi.

Split, 23. rujna, 2022.g.

mjesto, datum

Anamaria Spar

potpis studenta/ice